

Občanský zákoník č. 40/1964 Sb. jako zrcadlo doby

Irena Pelikánová

*Univerzita Karlova, Právnická fakulta
E-mail: irena.pelikanova@gmail.com*

The Civil Code No. 40/1964 Coll. as a Mirror of Its Time

Abstract:

The article attempts to objectively capture the concept of the Civil Code of 1964 in the context of the time of its creation and entry into force, as well as in the context of other codifications of the 1960s. It takes into account the time discrepancy between the professional background of the authors, the influence of political pressures preceding the liberalization after 1960s, and the reflection in legal education of that time. In the next part, the article touches on some of the concepts introduced by the code and their doctrinal background. It states that not everything was conditioned by the political situation. The article points out the consequences that this codification had on legal thinking and its traces and overcoming after 1989.

Keywords: political pressures; legal education; doctrinal background; codifications; legal thinking; socialist ideology; totalitarian legal system; soviet law; legal doctrine; legal system; legal tradition; property law; legal concepts; legal continuity; thing in the legal sense; legal entities; socialist organizations; contracts

Klíčová slova: politické tlaky; právní vzdělání; doktrinální zázemí; kodifikace; právní myšlení; socialistická ideologie; totalitní právní systém; sovětské právo; právní doktrína; právní systém; právní tradice; majetkové právo; právní pojmy; právní kontinuita; věc v právním smyslu; právní subjekty; socialistické organizace; smlouvy

DOI: 10.14712/2464689X.2025.35

1. Obecně o významu kodifikací a kodifikace č. 40/1964 Sb.

Občanský zákoník není jenom svědectvím o právní úpravě, ale i o historické epoše; v občanském zákoníku se odráží stav a úroveň doktríny současné, ale do jisté míry i minulé. Některé koncepce jsou skryty oku ideologa ať už proto, že jsou pro něho nerozpoznatelné,

či proto, že se podaří zabalit je do ideologického obalu. Tak se může autorovi povést „vpašovat“ do kodexu něco cizorodého, ale jeho vědeckému přesvědčení odpovídajícího. Každý občanský zákoník je ovlivněn jinými kodifikacemi a myšlenkovými proudy jiných zemí i země vlastní. Je poučné odkrývat tyto motivační vrstvy nezřetelně na první pohled a zejména v situaci, kde se kodifikuje nově nastolený totalitní právní systém. Nedostatečný odstup od totalitního práva zatím u nás znamenal poměrně malý rozsah zkoumání těchto otázek a sklon k povrchnímu a zjednodušenému pohledu, jenž musí ustoupit před skutečně objektivním a hlubokým pohledem, který bude mít význam i pro současné právo. To by nemělo upadat do schematicky negativistických pozic. Takový pohled je důležitý i z jiného hlediska – v současném právu bychom měli být schopni rozlišovat prvky naší minulosti od vlivů pocházejících z EU nebo západních států a měli bychom být schopni identifikovat i mimoprávní zájmy do práva se promítнуvší.

Snaha kodifikovat, uspořádat normativní materiál do systému je velmi stará.¹ Panovníci i vlády kodifikacemi usilovali o sjednocení partikulárního práva a o centralizaci státu. Tak jsme dospěli v moderní době od Ludvíka XIV. (1667²) a XV. nebo od pokusu Marie Terezie (1766) až k napoleonským kodifikacím, po nichž následovaly kodifikace v dalších státech evropského kontinentu.

Kodex, jemuž se zde věnujeme, odráží zřetelně dobu, v níž vznikl, je významným svědectvím. Reflektuje politické tlaky, které v době jeho přípravy a schvalování ovlivnily autory textu, ale i jeho další vývoj, tedy novelizace a interpretace, byly ukazatelem dění ve společnosti. Vznikl po odeznění nejhorších tvrdostí padesátých let při probouzení se v letech šedesátých. Svou koncepcí však jako by se spíše zapomenul v předchozím desetiletí, jako by měl teprve nyní dovést zákonodárství do souladu s radikální ideologií socialismu v situaci, kdy zákoník z roku 1950 to dostatečně neprovedl. Porovnání obou kodexů jasně ukazuje, oč pravověrnější a neúchylně zideologizovaná byla kodifikace z roku 1964. Byl to přímo výbuch dogmatické kreativity rozmetávající veškerou historickou tradici a kontinuitu. Najdeme jen velmi málo podobných příkladů v evropském prostoru. Kodifikace tak vypovídá leccos i o psychologii našeho národa, jakkoli je nutno vyvarovat se zavádějících, povrchních a klamavých generalizací.

Při přípravě osnov kodexů se střetává odborná redakce textu s politickou objednávkou. Osoby, které osnovu připravují, nejsou totožné s politickými objednateli. Kodex z roku 1950 bezpochyby ovlivnila kompetence autorů disponujících předválečným vzděláním, ale také se tu odrazily jejich názory, přesvědčení, úvahy navazující na minulý stav doktríny. Pro rok 1964 byl tento vliv již podstatně slabší, ale stále patrný. Došlo nesporně ke generačnímu posunu, ale také zkušenost represivního režimu zanechala na přípravě jistě svůj vliv. Konzistentnost textu ukazuje ve srovnání s dneškem na minimální vliv schvalovacího procesu v tehdejší parlamentu, jenž byl jenom loutkou v rukou strany a mechanicky schválil, co mu bylo předloženo. Mnohé teoretické koncepce promítnuvší se v kodifikacích

¹ CABRILLAC, R. *Les codifications*. Paris: PUF, 2002.

² Srov. např. GODIN, X. – PLESSIX-BUISSET, Ch. La réception des ordonnances civile et criminelle par le parlement de Bretagne. In: GAUTHIER, A. – CHALINE, O. (eds.). *Les Parlements de Louis XIV*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2010, [cit. 2025-08-02] dostupné na: <https://doi.org/10.4000/books.pur.128196>; GERYK, J. *Osvěcenské právnictví – základ novodobého práva*, disertační práce MU Brno, 2008–2009, s. 26.

byly daleko nad rozlišovací schopnost politických orgánů režimu. To zřejmě platilo např. o koncepci právnických osob.

Ideový var šedesátých let však v roce 1964 již naplno probíhal, takže účinnost nové kodifikace se nutně střetávala s odlišnou intelektuální situací téže doby. Nejostřeji se to projevilo ve výuce práva. Učební pomůcky formující nové generace právníků nebyly v druhé polovině šedesátých let již věrné ideologizovanému duchu kodexu. Koncepce navzájem izolovaných a nehierarchizovaných kodexů sice roztržila výuku na právnícké fakultě do relativně samostatných oborů (což podnítilo scholastické debaty o systému práva a samostatných právních odvětvích, za nimiž stály především konkrétní zájmy jednotlivých kateder), ale pokud jde o občanské právo, promítla se do právnícké výuky převráceně a koneckonců pozitivně, když katedra občanského práva založila výuku ve snaze o souborné podání základních principů a pravidel soukromého práva na zákoníku mezinárodního obchodu (č. 101/1963 Sb.). Budoucí právníci tak získávali znalosti klasického obligacího práva z kodifikace, jež se v praxi takřka nepoužívala, nakolik je nemohli získat z občanského zákoníku. Bylo by možno říci, že díky podobným kreativním manévřům našich civilistů nezemřelo úplně klasické soukromé právo v tomto krušném období navzdory totálně zideologizovanému občanskému zákoníku.

V těchto úvahách však můžeme jít ještě dál: zákoník, který na první pohled vypadá naprosto negativisticky ve vztahu k předchozí tradici soukromého práva, skrývá i doktrinální prvky a tendence projevující se ve stejné době na západ od našich hranic. Nikdo by tehdy asi nepřiznal, že svůj vliv měl vznik spotřebitelského práva na Západě, přestože k němu došlo prakticky ve stejné době³, nikdo by nepřiznal, nakolik se tu odrazily předválečné úvahy o pojmu a povaze právnických osob. V doktrinálních pramenech ani v důvodové zprávě nemohly být samozřejmě podobné vazby a motivy zmíněny. Přesto je tam vidíme a nezdá se, že by tu mohly vzniknout pochybnosti, jakkoli je již dnes ověření nereálné.

Paradoxně při přípravě kodifikace z roku 2012 nebyla provedena podrobná analýza předchozího vývoje a některé prvky minulé úpravy byly odvrženy pod zjednodušenou nálepkou totalitní úpravy. Z jednoho dogmatismu jsme tak sklouzli k dogmatismu novému. Kodifikace z roku 1964 tedy nejenom odráží totalitní povahu režimu a jeho extrémní ideologii nepřipouštějící odchylky, odráží ale také kulturní úroveň svých autorů (jazyková úroveň byla vysoká), jejich skutečné názory otevřeněji nebo skrytěji prosazované (např. odmítání myšlenky hospodářského práva jako právního odvětví mělo podtext ostrého prosazování dualismu soukromého a veřejného práva, zdánlivě odmítaného, a přece respektovaného v převleku za rozdíl v metodě právní úpravy⁴), odvahu nebo nedostatek odvahy propašovat určité myšlenky do textu. Sevření autorů do ideologické svěrací kazajky

³ V USA se počátek spotřebitelského práva klade k roku 1960 ([cit. 2025-08-02] dostupné na: https://fr.wikipedia.org/wiki/D%C3%A9fense_du_consommateur), ve Francii do sedmdesátých let (https://fr.wikipedia.org/wiki/Droit_de_la_consommation); CALAIS-AULOY, J. I – Le droit de la consommation en France et en Europe. In *Revue juridique de l'Ouest*, 1992–4, s. 491–495 ([cit. 2025-08-02] dostupné na: https://www.persee.fr/doc/juro_0990-1027_1992_num_5_4_4046).

⁴ Překvapivě není ani dnes tato myšlenka mrtvá – srov. HURDÍK, J. – SELUCKÁ, M. Hrozí smrt soukromého práva? *Právník*, 2019, roč. 158, č. 1, s. 21 ([cit. 2025-08-02] dostupné na: https://www.ilaw.cas.cz/upload/web/files/pravnik/issues/2019/1/2.Hurd%C3%ADk-Seluck%C3%A1_18-31_1_2019.pdf); „Rozlišení soukromého a veřejného práva v kontinentálním systému práva, založeném na psaném a kodifikovaném právu, spočívá ve způsobu uplatňování veřejné moci (zákonodárné, výkonné i soudní) na právní vztahy,

vyústilo i v mimořádně lakonickou úpravu, která hraničila s právním nihilismem. Tendence k absurdně redukované právní úpravě u nás daleko přesáhla hranice roku 1989 a vedla k velkým obtížím při návratu k demokratickému právnímu systému. Mezery v úpravě, které mají původ v době před rokem 1989, a které jsme akceptovali i v devadesátých letech v setrvačnosti navyklého právního myšlení, měly za následek osudná zneužívání práva a ohromné hospodářské ztráty. Trvalo řadu let, než čeští právníci pochopili, že redukce zahraničních nebo předválečných vzorů právní úpravy může vést ke katastrofálním praktickým důsledkům. Domnívám se proto, že analýza dešifrující pečlivě vše, co tato kodifikace skrývá, může být i dnes velmi poučná.

2. O čem vypovídá zákoník č. 40/1964 Sb.

2.1 Kontext doby jeho vzniku

Prosté srovnání se zákoníkem z roku 1950 ukazuje, že se v roce 1964 mělo jednat o převratnou kodifikaci nového typu, která v maximální možné míře přetrhává vazby s kapitalistickou minulostí, usiluje o razantní zjednodušení a redukcí rozsahu, vytváří zcela novou koncepci odpovídající vidině socialistické organizace společnosti. Nezanedbatelný byl vliv sovětského práva, které již mělo určitou stabilizovanou povahu a bylo možno z něj čerpat.

Jestliže chceme hlouběji pochopit kontext doby z textu občanského zákoníku č. 40/1964 Sb., musíme přihlížet k sociálně-psychologickým prvkům jej podmiňujícím. Vedle přirozené konformity veškerého obyvatelstva⁵ včetně tvůrců osnovy, která mohla být i neuvědomělá, hrála svoji roli i vědomá snaha vůdčích intelektů této doby narýsovat cesty pro budoucí konformitu vyhovující politické moci. V tomto směru se osnova stala nástrojem manipulace a determinace přirozené konformity odborné veřejnosti. Tak např. nahlédnutí do monografie V. Knappa o vlastnickém právu z té doby ukáže, že v ní provádí jenom analýzu sovětské odborné literatury, jako by nic jiného relevantního neexistovalo.⁶ Přístup autora je veden jednoduchým myšlenkovým pozadím: naše koncepce vlastnictví je volbou jedné z různých koncepcí sovětských, ničím víc. Při zkoumání této kodifikace se tak pohybujeme mezi materializovaným výsledkem konformity a současně manipulativním prostředkem vůči společnosti vyplývajícím z konformity a současně vytvářející limitující tlak na odborné společenství. Konformita je ovšem procesem, který ke svému působení potřebuje čas. Kodifikace, která v nejvyšší možné míře přerušila kontinuitu s předchozím právem, akcelerovala dosažení konformity, protože pozůstatky předchozí právní tradice přestávaly být prakticky využitelné, jejich zapominání se zrychlovalo, nakolik bylo nutné přijmout a uvést do života nový systém a novou koncepci. Současně opora v sovětské doktríně sloužila jako ochrana před politickým tlakem. Pokud by tedy bylo zachováno tradiční právo, byla by jeho ideologizovaná aplikace rovněž možná, avšak dosažení konformity s ní by bylo delší a obtížnější, než v případě nastolení nového a převratného systému na minulost co nejméně navazujícího.

tj. v metodě právní regulace. Toto kritérium je způsobilé eliminovat většinu rizikových prvků ostatních kritérií, učinit systém práva koherentnější a současně přesněji strukturovaný.“

⁵ MIŠOVIČ, J. Konformita, společenský fenomén projevující se v chování většiny lidí. *Historická sociologie*, 2022, roč. 14, č. 1, s. 91–107.

⁶ KNAPP, V. *Vlastnictví v lidové demokracii*. Praha: Orbis, 1952.

Uvažujeme-li o fenoménu konformity, který byl akcelerován novou kodifikací, musíme doplnit, že překotnost historického vývoje měla za následek běžně se vyskytující rozštěpení postojů jednotlivců, kteří navenek projevovali konformitu, avšak v prostředí důvěry a ve svém vnitřním myšlenkovém světě zaujímaly pozice právě opačné. Projevy takovéto quasi konformity, již sociologové nazývají konformitou se snahou vyhovět⁷, mohly být proto vyhraněnější, než kdyby se jednalo o konformitu skutečnou (konformitou se změněným vnímáním, vnitřní konformitou, akceptací).

Cílem nového manipulativního přístupu bylo tedy odhodit všechny složité konstrukce jako nepotřebné haraburdí v nové společnosti. Tak např. píše V. Knapp: „Pokud tedy jde o obsah státního socialistického vlastnictví, můžeme romanistickou veteš o *ius utendi, fruendi, abutendi* atd., kterou jsme pracně memorovali na univerzitách, nechat odpočívat v klidu a pokoji.“⁸ To se projevuje v rozsahu (celý kodex měl 507 ustanovení, pro srovnání – zákoník č. 141/1950 Sb. měl 570 ustanovení), ve struktuře i terminologii a deklaruje to samozřejmě i důvodová zpráva: „Předním úkolem nového občanského zákoníku je vyjádřit naši socialistickou skutečnost. Nová úprava proto vychází především z toho, že se změnilo třídní složení naší společnosti, kterou dnes tvoří spřátelené třídy dělníků a družstevních rolníků spolu s pracující inteligencí. Zanikly třídy, které byly nositelkami nesocialistických sektorů hospodářství.“ Důvodová zpráva se pokouší charakterizovat nový přístup k úpravě: „Místo systému abstraktních institutů používá osnova institutů konkrétních, jako je osobní vlastnictví, užívání bytů a pozemků, služby, občanská výpomoc atd. Z těchto institutů je jasné patrné, o co, v tom kterém právním vztahu ve skutečnosti jde.“ V této formulaci je vyjádřena podstata přístupu ke konstrukci osnovy.

Přestože bychom se mohli domnívat, že novost přístupu ve spojení s redukcí rozsahu vyvolá nutnost častých změn, skutečnost byla právě opačná. Zákoník vykazoval až do roku 1989 mimořádnou stabilitu, ostatní kodifikace (kromě zákoníku mezinárodního obchodu) byly proměnlivější a reflektovaly občasně reformní pokusy, k nimž docházelo. Ne tak občanský zákoník. Za celou tuto dobu byl modifikován jenom 5krát. První novela byla přijata v roce 1969 (zákon č. 58/1969 Sb.),⁹ druhá 146/1971 Sb.¹⁰ a další v roce 1982 (131/1982 Sb.). Novelizace z roku 1982 prozrazuje postupné prolamování ledů. Do občanského zákoníku se dostává např. úprava relativní neplatnosti, věcných práv, držby a vydržení, vydědění.¹¹ Byl to z hlediska koncepce kodexu 40/1964 Sb. zlom, první krok k návratu tradičního civilního práva do našeho právního řádu a není možno nevidět souvislost s politickým uvolňováním v nás ovládajícím Sovětským svazu předcházejícím perestrojce a nástupu Gorbačova (1985). Tento zákon dosvědčuje, že i v normalizačním období v civilistickém světě existovaly a rostly tendence k návratu právní úpravy k její tradiční podobě. Naopak režim se zarputile snažil perestrojce neviditelně bránit, o čemž svědčí absence dalších kroků tímto směrem.

⁷ MIŠOVIČ, *op. cit.*, s. 94.

⁸ KNAPP, V. – PETRŽELKA, K. – ŠKUNDIN, Z. I. *K otázkám nového občanského práva*. Praha: Orbis, 1950, s. 15.

⁹ Jednalo se o zákon o odpovědnosti státu za škodu způsobenou rozhodnutím orgánů státu nebo jeho nezákonným úředním postupem, který v občanském zákoníku jenom zrušil § 426.

¹⁰ Jednalo se jenom o změnu kompetence z krajských na okresní národní výbory v § 273, 281, 490.

¹¹ Srov. bod 6 důvodové zprávy k zákoníku č. 89/2012 Sb. Novela je zmíněna také v důvodové zprávě k zákonu č. 509/1991 Sb.

Poslední dvě malé novely z totalitního období byly přijaty v roce 1988 (zákony č. 94 a 188). Souvislost s politickými událostmi je zřejmá, i když nejde o jejich pasivní a mechanický odraz. Aniž rozebíráme obsah novel, můžeme říci, že poprvé byl zákoník novelizován v souvislosti s událostmi pražského jara (podrobnější a solidnější úprava odpovědnosti státu za škodu), poté v blížícím se perestrojkovém uvolnění 1982. Koncepce kodexu se novely nedotkly. O vlně změn po roce 1989 na tomto místě není třeba mluvit, protože náleží již do další historické epochy.

Vnucuje se otázka, co bylo příčinou takové stability kodexu a jeho značné odolnosti proti reflektování politicko-ekonomických událostí. Tato odolnost nebyla shodná pro celý právní řád. Dynamika probíhala poměrně živě na úrovni předpisů nižší právní síly. I ostatní kodifikace na občanském zákoníku nezávislé, jimiž byl zejména hospodářský zákoník, zákoník práce, zákoník mezinárodního obchodu a zákon o rodině, vykazovaly velkou stabilitu. Na druhé straně hospodářský zákoník se do jisté míry vymykal. Byl s politickými událostmi a zejména s pokusy o reformování skomírajícího hospodářství spjat úže. Z toho důvodu prošel několika významnými změnami, které příměji odrážely dění ve společnosti. Dokonce ještě v roce 1988 se právě na úseku hospodářského práva odehrála podivná kamufláž, jež měla být demonstrací věrnosti perestrojce, ačkoli z hlediska systému našeho právního řádu to bylo škodlivé dekodifikační opatření. Mám na mysli schválení zákona o státním podniku a zákona o družstevnictví. Tato materie příslušela do hospodářského zákoníku a byla tam stabilně upravena, modifikovat obsah kodexové úpravy bylo snadno proveditelné, ale zřejmě ne dost politicky viditelné. Ještě v té době byly kritické hlasy rezolutně potlačeny.

2.2 Koncepce a systém

Koncepce kodexu byla zcela ideologicky podmíněna a z východu předurčena. Stála na několika základních principech. Dalo by se říci, že jejím hlavním významem bylo poselství zejména východním směrem o tom, jak jsme nadšení, spolehliví věrní bojovníci za socialismus. Prostředky k vyjádření tohoto poselství však byly hledány kreativně a originálně, nápaditěji než v jiných satelitech sovětské mocnosti, ba dokonce i výrazněji než v metropoli samotné. Kromě zmíněného opuštění abstraktních institucí ve prospěch konkrétních (to znamená opuštění rovnosti ve prospěch totální nerovnosti a diskriminace), což bylo významné metodické vodítko, to byla jednota moci a vlastnictví a důsledky z tohoto principu plynoucí. Abstraktní instituce se totiž vyznačují tím, že se uplatňují v nejrůznějších konkrétních případech, a tedy rovně.

Už v roce 1950 se V. Knapp pokouší narýsovat základní rysy „nového občanského práva“.¹² Jednotu moci a vlastnictví vyjadřoval zejména institut správy národního majetku. Jednota moci a vlastnictví odkrývala podstatu nového režimu, jenž byl postaven na monopolizaci vlastnictví politicko-státní mocí. Veškerý majetek byl odebrán vlastníkům a stát jím měl hospodařit samostatně a nezávisle. Jediným privilegovaným vlastníkem se stal stát, občané si mohli ponechat jenom hospodářsky bezvýznamné drobné spotřební předměty. Tato situace měla být zachována i v budoucnosti.

Korporace byly zrušeny. Lidé se mohli sdružovat jenom za účelem oslavování politického režimu. Národní podniky byly v té době chápány jako orgány státu a současně

¹² KNAPP – PETRŽELKA – ŠKUNDIN, *K otázkám nového občanského práva*.

právnícké osoby, které však měly postavení v občanských vztazích limitované zejména absencí způsobilosti vlastnit majetek. Jejich vztah k majetku byl konstruován jako nepřímý výkon vlastnického práva státu. Celá struktura právních subjektů tak prošla destrukcí a byla nahrazena novým systémem spočívajícím v hierarchii státu a od něj odvozených quasi subjektů, zmrzačených právníckých osob.

Rovněž občan byl ve svém právním postavení výrazně omezen. Stal se jenom zaměstnancem a spotřebitelem, přestože v pokrytecké politické demagogii byl chlácholen tím, že je součástí kolektivního subjektu – společnosti a z tohoto úhlu pohledu i fiktivním spoluvlastníkem veškerého národního bohatství. Fiktivnost byla ovšem hodně zřetelná. Skutečné vlastnické právo občana bylo omezeno na spotřební vlastnictví, popř. pouhé užívání, smluvní svobodu měl rovněž sešněrovánu na několik smluvních typů. Překročení hranice bylo sankcionováno. Bohatost smluvního života se přesunula do ilegality, tím se zvýšila napadnutelnost a zranitelnost jednotlivce.

Právo mělo nový násilně a nepřírozeň vytvořený a strukturovaný systém reflektovat a petrifikovat. Nakolik toto právo postrádalo základní hodnoty spravedlnosti, je možná vhodnější mluvit o novém řádu než o právu. Ke stabilizaci řádu měl posloužit i nový občanský zákoník lichotící svou ideologickou progresivností nové moci. Proto ona teze o konkrétních právních institutech namísto abstraktních. Konkrétnost byla cestou k zakotvení privilegií na jedné straně a k vyloučení jednotlivce ze svobody jednání na straně druhé. Struktura občanského zákoníku tomu odpovídala.

I v totalitním systému je ovšem nutno obyvatelstvo alespoň nakrmit a ošatit. Sféra ekonomické činnosti (v prostředí likvidace tržního hospodářství je možné mluvit jenom o „quasi podnikání“) byla vyčleněna nejprve do zvláštních zákonů, poté do hospodářského zákoníku, jehož předmětem byly výlučně ekonomické vztahy mezi socialistickými organizacemi. Už zvolenou formou – kodifikací jsme se výrazně odlišili od sovětské metropole i dalších satelitních států. Hospodářský zákoník neschválil nikdo z nich. V průběhu desetiletí se reformami úprava stále více přibližovala simulovanému trhu. V první fázi vývoje byly hospodářskoprávní vztahy chápány jenom jako vztahy administrativní, jejich kvalifikace jako „horizontálních“ neboli smluvních (soudomoprávní byl zapovězený termín) byla připouštěna postupně a pomalu v rámci několika ekonomických reforem, které měly oživit skomírající socialistické hospodářství. V souladu s tím posilovalo postavení podniků jako právníckých osob, avšak byl to pokrok jenom velmi mírný a opatrný. Termín byl zcela personifikován, podniky byly právníckými osobami a socialistickými organizacemi.¹³ Emancipace hospodářského práva jako právního odvětví byla československou zvláštností. V Sovětském svazu byly podobné pokusy činěny ve dvacátých letech, ale vládnoucí moc je razantně umlčela¹⁴.

V občanských kodifikacích obecně můžeme sledovat značnou míru kontinuity a nejrůznějších inspirací. Občanský zákoník z roku 1964 naopak vykazuje zřetelnou snahu o diskontinuitu. Klasická struktura, kde první kniha upravuje osoby, druhá věci a třetí „způsoby nabývání vlastnického práva“, tedy obligace včetně umístění odpovědnosti, zajišťovacích prostředků a promlčení na konec, byla sledována v zásadě i v rakouské kodifikaci. OZ

¹³ PŘIBYL, Z. *Socialistické podniky v ČSSR*. Praha: Orbis, 1973.

¹⁴ PELIKÁNOVÁ, I. K diskusi o hospodářském právu v sovětské právnícké literatuře. *AUC Iuridica*, 1979, č. 1–2, s. 95–133.

(1811)¹⁵ měl 3 díly (osoby – věci – ustanovení společná pro osoby a věci), po věcných právech v druhém dílu následovala úprava obligací jako úprava „osobních práv k věcem“ a třetí díl upravoval zajištění, změnu a zánik závazků, promlčení a vydržení. Práva k věcem a osobní práva k věcem (obligace) byla spojena do jedné knihy a za ní následovala ještě kniha o právech společných pro práva k věcem a osobním.

Zákoník z roku 1950 se zásadně neodchýlil od uvedené struktury, jenom dědické právo bylo umístěno na konec zákona do předposlední 5. části. Oproti jiným kodifikacím měl tento kodex velmi stručnou obecnou část předsunutou části o osobách. Závazkové právo již bylo vyčleněno do samostatné 4. části. V tomto směru můžeme vidět posun k modernosti a určitou ideologickou rezistenci režimnímu tlaku.

Zákoník 40/1964 Sb. byl zlomem, buržoazní dědictví rezolutně opouští, ve skutečnosti se však od něj úplně neodpoutává. Je rozdělen do 8 částí, má obsáhlou obecnou část, 2. a 3. část upravuje socialistické společenské vlastnictví, osobní vlastnictví a osobní užívání (tedy věci), ve čtvrté části jsou upraveny služby, v páté práva a povinnosti z jiných právních úkonů, v šesté odpovědnost za škodu a neoprávněný majetkový prospěch (tedy obligace), v sedmé dědění. Osmá část obsahovala závěrečná ustanovení. Část pátá a osmá byly sběrné pro „haraburdí“ tradičního civilního práva, pro úpravu neprivilegovaných vztahů, jakými byly smlouvy mezi občany, zakotvení nesocialistických organizací a jejich právního postavení (§ 488), úprava soukromého vlastnictví (§ 489). Neupravit tyto oblasti vůbec bylo nemožné, protože tyto vztahy ve společnosti přezívaly, ale právě s ohledem na deklarovaný cíl nahrazení abstraktních institutů konkrétními nespádaly pod podrobnější (konkrétní) úpravu.

Kontinuálně s předchozí kodifikací je tedy respektována koncepce obecné části, přestože v ní byla skryta úprava osob (občané a socialistické organizace). Existence obecné části v občanských kodifikacích není samozřejmostí a o její účelnosti je možno nekonečně diskutovat. Její výhodou je vyjasnění pojmů, nevýhodou nezbytné překrývání se zvláštními částmi a menší přehlednost kodifikace. Německý BGB se vyznačuje obsáhlou obecnou první knihou, rakouská kodifikace možno říci žádnou obecnou část nemá. V první knize BGB jsou ovšem upraveny osoby, věci a právní jednání, v rakouském je první kniha o osobách, takže rozdíl je menší, než jak by se mohlo zdát na první pohled.

Klasická struktura nebyla v zákoníku 40/1964 Sb. zcela opuštěna. Ideologizace se projevila v konkretizaci, jak bylo zmíněno a jak správně říká důvodová zpráva. Instituce byly upraveny podle jejich ideologického významu. Místo právnických osob obecně byly upraveny jenom „socialistické organizace“ a místo vlastnictví a věcných práv jenom socialistické společenské vlastnictví a osobní užívání, místo obligací „služby“. Překlenutí

¹⁵ Code civil v původním znění (1804) měl jenom tři knihy, z nichž první upravovala osoby, druhá věci a modifikace vlastnictví a konečně třetí kniha způsoby, jimiž se nabývá vlastnictví (v níž byla zahrnuta ustanovení o dědění, závětech i celé obligační právo včetně manželských smluv i úprava zajištění, promlčení a vydržení). Současné znění má 5 knih, první tři byly zachovány, 4. je o zajištění a 5. obsahuje zvláštní ustanovení pro département Mayotte.

Dále srov. ŽIDLICKÁ, M. Soukromoprávní recepcce. In: *Vliv římského práva na evropské právní myšlení: pocta Valentinu Urfusovi*. Brno: MU, 2016: „Na podkladě studia Justinánské kodifikace byla vytvořena obecná teoretická nauka občanského práva. Římská kazuistika byla přetavena do obecné mluvy a stala se základem přirozenoprávních kodifikací ve většině evropských zemí.“ Srov. podrobněji MONIER, R. *Manuel élémentaire de droit romain*, 1. Paris: Scientia, 1977; KINCL, J. *Gaius – Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Praha: UK, 1981.

ideologicky podmíněných mezer (konkretizací institucí) se dělo cestou analogie. Domyšleno to znamená, že ona konkrétnost byla o něco méně konkrétní. Stěží můžeme totiž považovat za skutečnou úpravu např. § 488: „Do občanskoprávních vztahů vstupují i jiné organizace než socialistické, jsou-li právníckými osobami. Pokud tyto organizace nejsou zřízeny zákonem, mohou být zřízeny jen rozhodnutím nebo na základě přivolení orgánu, který je k tomu povolán.“ A tamtéž v § 489 zákonodárce (na okraj) stanovil, že „Občanskoprávní vztahy vznikají i z individuálního vlastnictví k věcem, jež nejsou předmětem osobního vlastnictví (soukromé vlastnictví); také toto vlastnictví je chráněno proti neoprávněným zásahům.“ Režim těchto potlačovaných, ale přežívajících vztahů byl řešen v § 496: „Občanskoprávní vztahy, pokud nejsou zvláště upraveny ani tímto ani jiným zákonem, se řídí ustanoveními tohoto zákona, která upravují vztahy obsahem a účelem jim nejbližší.“ Tak se ve skutečnosti konkrétnost stávala znovu obecností, a to dokonce obecností extrémní. Je to názorná ukázka pokrytectví a lživosti politického režimu a jeho snahy o právní kreativitu. Touto koncepcí ovšem došlo k úplnému vypuštění a posléze zapomenutí mnoha klasických právních institucí, které bylo nutno po roce 1989 pracně znovu objevovat (např. zástavní právo a další věcná práva jako právo poživací atd.). Porovnání se zákoníkem z roku 1950 ukazuje, že ten i přes výraznou redukci neznamenal ještě totální přetržení kontinuity. Tak např. poživací právo bylo upraveno (§ 172–174), rovněž úprava zástavního práva (§ 188 an.) ještě nezmizela. Zástavní právo měla nahradit nová instituce – omezení převodu nemovitosti, která byla upravena v obecné části kodexu (§ 58–61).

Při zkoumání občanského zákoníku z roku 1964 nutno ovšem nezapomínat na inspiraci sovětským vzorem. Mnohé pojmy, termíny, konstrukce pocházely právě z tohoto zdroje. Konstrukce socialistických organizací a správy národního majetku má jednoznačně tento původ, i když poněkud modifikovaný a dotažený do našeho logicky uceleného systému.¹⁶

Velmi důležité je uvědomit si, že postavení občanského zákoníku v systému práva se zásadně změnilo tím, že došlo k přijetí koncepce izolovaných zákoníků. Občanský zákoník tak byl jenom jedním mezi nimi a nebyl subsidiární. Vedle něj stál především hospodářský zákoník (č. 109/1964 Sb., dále HZ), dále zákoník práce (č. 65/1965 Sb.), zákoník mezinárodního obchodu (č. 101/1963 Sb., dále ZMO). Zákon o rodině č. 94/1963 Sb. ale subsidiaritu občanského zákoníku vyslovoval (§ 104). Občanský zákoník doplňoval i zákon o mezinárodním právu soukromém a procesním (č. 97/1963 Sb.). Díváme-li se na tuto strukturu nového zákonodárství, je zřejmé, že stručnost civilní kodifikace byla posílena popsanou disperzí. S ohledem na myšlenku konkrétních institucí tak např. právnícké osoby – socialistické organizace byly upraveny podrobněji v hospodářském zákoníku, jehož předmět byl omezen jenom na vztahy mezi nimi (§ 18 a 19 OZ 1964 a § 14–19 HZ). Rovněž socialistické společenské vlastnictví (§ 123–124 OZ 1964) bylo řešeno v hospodářském zákoníku podrobněji (§ 8–13).

Díke kodexu je, jak odpovídá popsané koncepci, mimořádně úsporná. Tento trend vykazoval již předchozí kodex z roku 1950, nová kodifikace však byla vrcholem stručnosti a zkratkovitosti. Poněkud hojnější normotvorba probíhala na úrovni podzákonných právních předpisů. V hospodářské oblasti možno uvést jako příklady základní podmínky dodávky vydávané pro jednotlivé ekonomické oblasti formou vyhlášek. I v dalších

¹⁶ LAPTEV, V. V. (ed.). *Теоретические проблемы хозяйственного права*. Moskva: Nauka, 1975, např. s. 54–55.

desetiletích vládla legislativní úspornost a přešla v roce 1989 i do nové epochy v souladu s kompetencí právníkého stavu v úspornosti vychovaném. Při přebírání starších či zahraničních prvků tak poté probíhala transformace vždy zkracováním a vypouštěním mnoha prvků. Jenom velmi zvolna pod vlivem zejména unijní legislativy se začal tento trend obracet někdy ovšem nikoli šťastně (např. konstrukce zrušovacích ustanovení apod.). Přestože v obecné rovině snahu o přehlednost a jasnost úpravy můžeme považovat za pozitivní, její ideologicky podmíněná přehnanost napáchala v devadesátých letech mnoho škod. Zejména při navrácení zapomenutých právních institucí do právního řádu by určitá podrobnější návaznost byla bývala velmi užitečná. Velmi výrazně poznamenal tento fenomén insolvenční právo. Jazyková kultura však byla v šedesátých letech velmi vysoká.

2.3 Pojmy

Jak řečeno, občanský zákoník z roku 1964 byl ve své původní podobě založen na myšlence totálního přerušení právní kontinuity, nahrazení starého práva právem novým, opuštění abstraktních právních institucí ve prospěch konkrétních institucí služebných novému režimu. Dnes můžeme říci, že tento pokus byl jenom částečně úspěšný. Jedná se o zajímavý příklad působení vnějšího prostředí na právní systém, kde se ukazuje, že toto působení má jenom omezený efekt a do značné míry je samotným právním systémem korigováno. Na druhé straně experiment přerušení právní kontinuity na 40 let v mnoha směrech uspěl. Tradiční právní instituce byly zapomenuty, nové se hluboce vryly do paměti praktických právníků. Zjednodušený systém poměrně dobře fungoval v prostředí totalitního režimu, jeho přenesení do demokratické společnosti v roce 1989 však bylo nemožné. V okamžiku zvratu však společnost nedisponovala znalostmi tradičního práva a právníkový stav byl v destrukci komunistického práva poměrně bezradný. K tomu nutno připočíst, že svoji roli sehrál i úzký profesní zájem aktérů nediskvalifikovat se příliš hlubokou změnou práva. Tak při přípravě nové legislativy např. můžeme po řadu let vidět úsilí o redukci rozsahu úprav tradičních institucí, což přineslo velké množství praktických negativních důsledků. Stejným příčinám lze přičíst rezolutní odpor proti recepci zahraničních kodifikací. Tento odpor měl dalekosáhlé negativní důsledky, které dodnes nebyly dostatečně popsány. Po 35 letech (teprve) můžeme konstatovat rozhodný pokrok v těchto oblastech. Přispěla k němu výměna generací, zahraniční vzdělání mnohých právníků, otevřenost vůči zahraničním vlivům. Nezanedbatelnou roli sehrálo unijní právo. Přesto ani dnes nejsme zcela prosti určitých stop minulosti v právním řádu nebo v postojích k právu. Proto je důležité dobře a ze všech aspektů zkoumat i kodifikace šedesátých let. Přes snahu vyrovnat postavení jednotlivých kodexů, občanský zákoník sehrával nesporně centrální úlohu. Vůdčími principy a pojmy byly:

2.3.1 Vlastnické právo a jeho výkon

Pro komunistický režim hrálo vlastnictví prvořadou úlohu. Fundamentem tohoto režimu bylo právě odnětí majetku občanům (tzv. zespolečenštění) a zavedení rovnostářského rozdělování s přihlédnutím k politickým kritériím. Operace všeobecného odnětí majetku ústila do přeměny občana v zaměstnance a spotřebitele, jakékoli pokusy o individuální podnikání režim trestal. Soukromé podnikání se přesunulo do sféry illegality a korupce. Jediným skutečným podnikatelem byl stát, popř. okrajově družstva, jež byla státem ovládána. Tato absurdní koncepce, která u nás byla důsledně realizována, musela nutně najít

svoji reflexi v právu. Právo se stalo nástrojem její realizace, ztrácí tím do značné míry charakter práva, stává se v mnoha směrech vynucovaným bezprávím. Z této služebné funkce normativního systému vyplynulo roztržnění úpravy vlastnictví podle jeho druhů a forem a zásadní rozlišení na druhy privilegované a diskriminované.¹⁷

To, co ve skutečnosti bylo jednou obrovskou krádeží, vyhlásil režim nezastřeně jako princip (jednoty moci a vlastnictví), jako žádoucí způsob organizace společnosti. I z hlediska sociálně psychologického je zajímavá tato otevřená formulace zločinného principu jako čehosi spravedlivého, oprávněného, zákonného, snaha o vymývání mozků, jejíž úspěch však byl jenom částečný. Konfrontace se drsnou realitou všeobecného zbídačování byla příliš ostrá. V rovině legislativní z toho vyplynula úprava privilegovaného druhu vlastnictví a jeho forem – (druhem bylo socialistické společenské vlastnictví, jehož formami bylo vlastnictví státní, družstevní, společenských a jiných socialistických organizací) a správy majetku jako nepřímé formy jeho výkonu prostřednictvím státních organizací, družstevních podniků nebo podniků společenských organizací. Samostatnost všech socialistických organizací byla limitována politickou mocí, což se odrazilo mj. v zakotvení speciality právní subjektivity socialistických organizací. Spravující subjekty nemohly být vlastníky majetku, jejich právní subjektivita byla i v tomto směru deformována.

Občanský zákoník se v souladu se svou minimalizovanou koncepcí nevyslovoval k pojmu vlastnictví. To byla otázka ponechaná jenom doktríně, jež však byla v tomto směru rozhodná. Na obecné úrovni byl vymezen a všeobecně akceptován pojem tzv. absolutních právních vztahů. Vlastnictví jako vztah vlastníka k věci bylo odmítnuto a nahrazeno vztahovou vazbou, v níž vlastník měl proti všem ostatním právo, aby jej při výkonu vlastnictví nerušili¹⁸. I v tomto případě však pokus o ideologizaci uvedené pozice trochu kulhá, protože popření vztahu mezi osobou a věcí nalézáme již u Kanta¹⁹, kterého z komunistické ideologie jistě nepodezříváme. Francouzská doktrína také zpochybnila nejenom pojem absolutních práv, ale i rozlišení práv věcných a obligačních. Na druhé straně lze snadno zjistit, že sovětská teorie toto stanovisko rovněž přijala²⁰ a v atmosféře strachu bylo těžko představitelné, že by se někdo zpronevěřil věrnosti sovětskému vzoru a publikoval odlišné stanovisko, že vlastnictví je vztahem vlastníka k věci. Je to jenom malý doklad, nako-lik byla nejen legislativa, ale i doktrína sevřena v ideologických okovech strachu a podlézání. Ideologie sloužila jako nástroj prosazení doktrinálních stanovisek s ideologií ve

¹⁷ BĚLOVSKÝ, P. Občanské právo. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. *Komunistické právo v Československu*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 425–462; BĚLOVSKÝ, P. Ownership and Property in Communist Civil Codes of Czechoslovakia. *Acta iuris Stetinensis*, 2019, 3, s. 23–38.

¹⁸ KNAPP, *Vlastnictví v lidové demokracii*. Také francouzská doktrína někdy zpochybňuje rozdíl mezi věcnými a obligačními právy (MICHAS, B. *Le droit réel considéré comme une obligation passive universelle*. Thèse. Paris, 1998; GINOSSAR, S. *Droit réel, propriété et créance, Elaboration d'un système rationnel des droits patrimoniaux*. Paris: L.G.D.J., 1960), takže ideologická nálepka tu je pochybná. Je zajímavé, že ještě v komentáři k ruskému občanskému zákoníku z roku 1994 můžeme číst vymezení absolutního práva jako vztahu mezi oprávněným a všemi ostatními, kdo jsou povinni oprávněného nerušit (SADIKOV, O. N. *Kommentarij k graždanskomu kodexu Rossijskoj federacii*. 1. část. Moskva: Jurinformcentr, 1999, s. 414). VENĚDIKTOV, A. V. *Gosudarstvennaya sotsialisticheskaya sobstvennost'*. Moskva: Akademia nauk SSSR, 1948.

¹⁹ KANT, I. *Metafyzika mravů*. Praha: Oikumené, 1998, s. 45.

²⁰ Srov. KRASAVČIKOV, O. A. *Sovětskoje graždanskoje pravo*. Tom 1. Moskva: Vysšaja škola, 1985, s. 297.

skutečnosti nijak nesouvisících.²¹ Znamená to ovšem, že volba koncepce mnohdy nebyla ideologicky podmíněná, ale působila manipulativně silou strachu a hybatelem v tomto směru byl konformismus podrobených občanů.²² Je proto nutno i v hodnocení zákoníku z roku 1964 a v doktríně na něj navazující rozlišovat projevy skutečného ideologismu a přímé služebnosti totalitnímu systému (nerovnost vlastnických forem, privilegované subjekty) od prvků, které s ideologií neměly nic společného, ale byly projevem konformity ve vztahu k sovětskému pojetí a podobným vlivům. Fenomén konformity je znám a zkoumán a není důvodu k němu nepřihlížet i ve vazbě na takové výtvoř, jakými jsou kodexy. Naopak je konformita v užším smyslu (jako přizpůsobení se myšlenkové a názorové) nebo v širším smyslu (jako adaptace i hodnotová) uznáný a pozorovaný fenomén lidského chování. Kodifikace z roku 1964 nutně musela nést jeho stopy, nakolik osnovu sepisovali lidé vystavení možná většímu tlaku než ostatní populace.

Správa národního majetku (přejmenovaná na právo hospodaření teprve zákonem č. 98/1988 Sb.²³) byla koncipována tak, že se jednalo o samostatné subjektivní právo organizací, které nabývaly majetek do státního vlastnictví a současně do své správy. Státní organizace tedy byly jakožto právnické osoby subjekty práv i povinností. Mohly tudíž i nést právní odpovědnost, přestože postrádaly způsobilost být vlastníky majetku. Právo vlastnické bylo nahrazeno právem správy majetku. Po roce 1989 se v plné míře projevilo nepochopení této koncepce a konečkonců i nepochopení pojmu právnické osoby, když zákon o majetku České republiky (č. 201/2000 Sb.) přiznal určitým státním organizacím sice právní subjektivitu, měly však hospodařit s majetkem státu (§ 8 zákona), aniž jim bylo přiznáno právo hospodaření jako samostatné subjektivní právo, rovněž (jejich) práva a pohledávky byly součástí majetku státu (§ 54 zákona²⁴). To znamená, že tyto organiza-

²¹ V současné literatuře ke zkoumanému období možno citovat BOBEK – MOLEK – ŠIMÍČEK (eds.), *Komunistické právo v Československu*; BĚLOVSKÝ, Ownership; je zajímavé, že všechny stati se koncentrují na politické a ekonomické souvislosti, ale pojmu vlastnictví se nedotýkají a obdobně není žádná zmínka ani v práci KUKLÍK, J. – SKŘEJPKOVÁ, P. Frost Comes out of the Kremlin: Changes in Property Law and the Adoption of the Civil Code in 1950. *Právněhistorické studie*, 2019, 2, s. 10.

²² MIŠOVIČ, *op. cit.*, s. 91–107; autor např. parafrázuje M. Foucaulta: „Dobové instituce působily nejen na názory a postoje jednotlivce projevující se v jeho chování, ale dokázaly modifikovat i vztah k sobě samému. Postupy mocenských organizací umožnily průnik do nitra jedince a formování jeho myšlení dle jejich představ a zájmů.“

²³ Podle § 64 tímto zákonem novelizovaného znění hospodářského zákoníku měly státní organizace k věcem i pohledávkám státu právo hospodaření. Toto nové znění také stanovilo, že věci i práva jsou ve státním vlastnictví, přestože předchozí zákonný text rozlišoval věci ve státním vlastnictví (hmotný národní majetek) a práva, která sice spadala do národního majetku, nikoli však do vlastnictví. To však byla spíše legislativní nepřesnost, ne posun v pojetí věci v právním smyslu. Kromě toho ale mohly mít státní organizace i své vlastní pohledávky (§ 75 odst. 1 písm. d) HZ).

²⁴ § 54 odst. 1 zněl: „Státní příspěvkové organizace zřízené, popřípadě řízené podle dosavadních předpisů⁶⁹) ústředními orgány, okresními úřady a školskými úřady a dále státní podniky,⁷⁰) Konsolidační banka Praha, státní peněžní ústav, a jiné státní organizace zřízené (založené) na základě zvláštního právního předpisu⁷¹) nebo zvláštním právním předpisem,⁷²) které ve vztahu k majetku (§ 8) dosud vykonávaly právo hospodaření,⁷³) popřípadě právo společného hospodaření⁷⁴) podle dosavadních předpisů,⁷⁴) anebo které ještě budou obdobně zřízeny (založeny), (dále jen „organizace“) jsou právnickými osobami a hospodaří s majetkem (§ 8). Při tom se řídí zvláštními právními předpisy a těmi ustanoveními tohoto zákona, která se vztahují na organizační složky příslušné hospodařit s majetkem podle § 9, nejde-li o úkony vyhrazené pouze ministerstvům. Dosavadní pohledávky a jiná majetková práva organizací se pro účely tohoto zákona považují za majetek (§ 8).“

ce nejen neměly žádný majetek, ale ani žádné majetkové právo, proto nemohly ani nést majetkovou odpovědnost a z toho důvodu na rozdíl od stavu před rokem 1989 jim chyběl základní a nepostradatelný atribut právní subjektivity. Zdánlivě jemný rozdíl ukazuje přirozené meze pojmu právní osobnosti i to, že koncepce totalitního práva byla promyšlenější než uspěchaná porevoluční legislativa, která nejenom že pokračovala v užití totalitních konstrukcí, ale ještě je zmrzačila v otevřenou kontradiktornost.²⁵

V současné době, kdy totalitní normativní konstrukce je stále více zapomínána, není překvapivé stav platné právní úpravy o mnoho lepší. Právo hospodaření v duchu předchozí správy národního majetku přežívá v zákoně o státním podniku (zákon č. 77/1997 Sb. v současném znění, § 16). Pokud však jde o státní příspěvkové organizace a příspěvkové organizace územních samosprávných celků, je situace poněkud zmatená. Prvé z nich jsou upraveny jednak v zákoně o majetku ČR (zákon č. 219/2000 Sb. v současném znění) a jednak v rozpočtových pravidlech (č. 218/2000 Sb. v současném znění). Podle § 55 zákona o majetku ČR organizace nemají vlastní majetek, ale jednají vlastním jménem. Koncepce tohoto zákona při reformě veřejné správy spočívala ve snaze zbavit organizační jednotky státu právní subjektivity. Nebyla však provedena beze zbytku, v samotném zákoně byly nedůslednosti popírající právní subjektivitu organizací, jimž měla být zachována, a ve zvláštních zákonech potom docházelo k ještě větším zmatkům. Např. podle zvláštního zákona o Kanceláři prezidenta republiky (č. 114/1993 Sb.) je Kancelář rozpočtovou organizací a vykonává právo hospodaření (§ 3). Může dokonce zřizovat příspěvkové organizace. Podle zákona o rozpočtech územních samosprávných celků mohou tyto celky zřizovat příspěvkové organizace, které hospodaří se svěřeným majetkem územního celku, ale současně mohou být (explicitně) i vlastníky majetku (§ 27 odst. 5, 6, 7 zák. 250/2000 Sb. v současném znění). Výsledek je takový, že máme několik variant příspěvkových organizací, z nichž některé postrádají základní atributy právnických osob, přestože jsou za ně prohlášeny. Správa národního majetku přežívá v podobě práva hospodaření (zákon o státním podniku), jež však není nijak podrobněji upraveno a překrývá se s výkonem hospodaření nesamostatné povahy (spíše v podobě zastoupení). To vše názorně ukazuje, nejen že stopy konstrukce ze socialistického období jsou i nadále přítomny v našem právním řádu, ale také že došlo k jejich zmatené disperzi, o jejíž systemizaci a sladění nikdo ani neusiluje. Oproti tomu bylo řešení v kodifikacích šedesátých let promyšlené a důsledně sladěné se zvláštními zákony. V současné době právo hospodaření nemá obecnou oporu v občanském zákoníku, ale ani ve veřejnoprávních zákonech, přesto však nadále existuje zejména pro státní podniky.

Rozlišení vlastnictví a správy majetku nebylo v plném slova smyslu socialistickým vynálezem, může být srovnáváno s děleným vlastnictvím, které ještě obecný občanský zákoník (OZO) upravoval a jež teprve osnova z roku 1937 navrhovala opustit. Rakouská kodifikace rozlišovala vrchní a užitkové vlastnictví, což bylo koncepci správy národního majetku velmi blízké. Myšlenka rozdělení vlastnictví je stará a může vyjadřovat v obecném vyjádření a v různých dobách aspiraci nositelů moci ovládat soukromoprávní vztahy. Může mít ovšem i jinou motivaci, proto rozdělení vlastnictví je v právních řádech trvale přítomno a existuje i v českém právním řádu.

²⁵ PELIKÁNOVÁ, I. – PELIKÁN, R. K právnímu postavení příspěvkových organizací ÚSC. *Právní zprávy*, duben 2003, s. 6–8; PELIKÁNOVÁ, I. Pojetí státních právnických osob ve světle nejnovější legislativy. *Obchodní právo*, 2001, 3, s. 11–20.

Jako příklad lze uvést francouzské „démembrement de propriété“ (v německé terminologii „Eigentumsteilung“ chápaná však poněkud odlišně), které je trvalou součástí tamějšího civilního práva a jímž se rozumí rozložení obsahu vlastnického práva mezi více osob²⁶, k rozložení tu dochází vznikem věcných práv dalších osob. Obligační rozložení je běžné, má však odlišnou povahu (nájem, pacht).

Socialistické převzetí myšlenky však bylo dobře promyšleno a po celé totalitní období vcelku dobře fungovalo. Stát byl vlastníkem (vrchním), správce (státní organizace) byl ve své podstatě vlastníkem užitkovým.²⁷ Významné však je, že správce majetku v socialistickém vlastnictví neměl vůbec způsobilost majetek vlastnit. To ukazuje na deformaci právní osobnosti. Na druhé straně, správce mohl vlastnictví převádět, tedy převést právo, které sám neměl. Pokud převáděl věc na jinou státní organizaci, docházelo jenom k převodu správy, jestliže ale převáděl na nestátní organizaci nebo občana, docházelo k převodu vlastnického práva. Právo správy národního majetku bylo samostatným majetkovým právem, takže bylo součástí majetkové podstaty podniku jako právnické osoby. Na tom nic nemění omezující pravidla, která byla pro převody stanovena. Užitkový vlastník oproti tomu v případě děleného vlastnictví mohl převádět jenom užitkové vlastnictví. V tom se konstrukce blížila původní myšlence vyjádřené Knappem, že podniky jsou v podstatě orgány státu.²⁸ Hospodářský zákoník upravil tuto strukturu i pro družstevní sektor a sektor společenských organizací. Tak družstevní svazy a Ústřední rada družstev mohly být vlastníky majetku, jež spravovaly družstevní podniky. Paralelně ovšem byla družstva vlastníky majetku. Obdobně společenské organizace (politické strany, odbory atd.) jako vlastníci majetku mohly svěřit jeho správu podnikům společenských organizací. Spravující organizace měly své pohledávky a práva, státní pohledávky byly výjimkou (např. pohledávky na daních apod.).

Mimořádná simplifikace úpravy podložená utopickou myšlenkou, že jakékoli jiné než státní vlastnictví je historicky bezperspektivní, s sebou nesla redukci úpravy, např. takřka úplnou absenci úpravy zástavního práva a věcných břemen (kromě torza úpravy v § 495), ale také absenci ustanovení o požívacím právu nebo pachtu. Ustanovení § 490 OZ 40/1964 Sb. ukazuje záměry režimu ohledně soukromého vlastnictví²⁹.

Redukce práva, k níž v období totalitního režimu došlo, znamenala i opuštění věcněprávního požívacího práva, jehož podstatou je rovněž rozdělení vlastnictví mezi vlastníka a poživatele, jemuž přísluší věcné právo věc užívat a požívat, zatímco vlastníkovi je zachováno

²⁶ GRIMALDI, C. *Droit des biens*. 4. vydání. Paris: LGDJ, 2024, s. 368; ECKHOUDT, M. *La décomposition du droit de propriété sous l'effet du contrat*. Thèse, 2005, [cit. 2025-08-02] dostupné na [La décomposition du droit de propriété sous l'effet du contrat](https://science.law.muni.cz/knihy/monografie/vojacek-soukrome-pravo-ceske1.pdf). Posledně uvedená autorka rozlišuje historicky členění vlastnictví nebo jeho zdvojení. Konstatuje však také, že rozčlenění vlastnictví není dosud jasně definováno (s. 2).

²⁷ K dělenému vlastnictví srov. VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. a kol. *Vývoj soukromého práva na území českých zemí*. 1. díl. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 175 a 336; [cit. 2025-08-02] dostupné na <https://science.law.muni.cz/knihy/monografie/vojacek-soukrome-pravo-ceske1.pdf>.

²⁸ KNAPP, V. Operativní správa národního majetku národními podniky. In: KNAPP, V. – PETRŽELKA, K. – ŠKUNDIN, Z. I. *K otázkám nového občanského práva*. Praha: Orbis, 1950, s. 10.

²⁹ Druhý odstavec tohoto ustanovení zněl: „Nezastavěné stavební pozemky smějí občané převádět jen na stát nebo na socialistickou organizaci k tomu zvláštním předpisem oprávněnou. Pokud by nezastavěné stavební pozemky vzhledem k svému určení a výměře mohly být předmětem práva osobního užívání (§ 200), mohou je občané darovat příbuzným v řadě přímé a sourozencům. K smlouvě o převodu budovy, která je v soukromém vlastnictví, a k smlouvě o převodu nebo nájmu zemědělského (lesního) pozemku, je třeba souhlasu okresního národního výboru...“

jenom holé vlastnictví. Návrat usufruktu do našeho právního řádu postupuje jenom pomalu, avšak jeho úprava v občanském zákoníku z roku 2012 k nám i tento prvek právní kultury vrací (§ 1285 an.). Zdá se např. že judikatura k otázkám usufruktu je dosud velice skromná, mnoho otázek zůstává nejasných. Tak dalekosáhlé důsledky měla redukce prvků právní kultury v občanském zákoníku, že ani po 35 letech jsme ji ještě plně nepřekonali.

Další funkčně podobnou právní institucí, ale ve sféře práva obligačního, již zákoník z roku 1964 odsoudil k zapomnění, je pacht (dnes § 2332 an. OZ 89/2012 Sb.). I v tomto případě z vůle stran dochází k rozdělení výkonu vlastnického práva.

Přitom občanský zákoník 40/1964 Sb. naopak zavedl nové instituty, jako např. časově neomezené právo osobního užívání bytu, nebytové prostory nebo pozemku (§ 152 an.), které by bylo bývalo možné považovat např. za poživací právo nebo za nájem. Původní znění kodexu mimochodem znalo vedle osobního také „společenské užívání“. Pravděpodobnou motivací kromě všeobecně odmítavého postoje k buržoaznímu právu asi bylo, že osobní užívání nahrazuje vlastnictví v případech, kde je postoj zákonodárce mimořádně restriktivní k vlastnictví takovýchto předmětů, tedy bytů a pozemků, které již jsou v socialistickém vlastnictví. Jejich návrat do individuálního vlastnictví byl chápán jako zcela nežádoucí, přestože šlo o předměty určené výlučně k individuálnímu spotřebnímu využití. Osobní užívání vznikalo po administrativním rozhodnutí, bylo nepřevoditelné. Veřejnoprávní prvek byl velmi silný a konstrukce účinně bránila jeho přiblížení právu vlastnickému. Zejména ve vztahu k bytům se blížilo nájmu, přestože možná mělo být chápáno spíše jako právo věcné. Systematický výklad je problematický, protože úprava stojí mezi úpravou vlastnictví a obligací v části třetí. Zákon č. 509/1991 Sb. novelizující po skončení totalitního režimu občanský zákoník potvrzuje obtíže kvalifikace, když právo osobního užívání bytu přeměnil v nájem a tedy obligační instituci, zatímco osobní užívání pozemku změnil v právo vlastnické. Toto řešení plně odpovídalo charakteru instituce. Uvedené prvky ukazují, že záměrem nové kodifikace bylo vyhloubit co nehlubší příkop mezi předkomunistickým a komunistickým právem. Dokonce i tam, kde bylo zřejmé, že právní instituce je potřebná, došlo k jejímu nahrazení čímsi novým. Je možno položit si otázku, zda takováto destrukce právního řádu s obrovskými důsledky pro celou generaci právníků byla nutná. Negativní odpověď je nasnadě, protože není pochyb o tom, že jiné satelitní státy k tak hluboké destrukci nepřistoupily.

Z výše podaného výkladu dokonce vyplývá, že konstrukce správy národního majetku (práva hospodaření) neztratila ani do současnosti zcela svůj význam, nakolik se promítla do nyní platného veřejného práva, přestože do soukromého práva byly v roce 2012 vráceny instituce umožňující rozdělení vlastnictví. Široké pojetí věci usnadňuje jejich použití. Popsaný vývoj může být interpretován i jako experiment ukazující, kam až může zajít libovůle zákonodárce ve sféře přiznávání právní osobnosti určitým organizačním útvarům.

Soukromé vlastnictví odporovalo vládnoucí ideologii, bylo konstruováno vlastnictví osobní, podle preambule kodexu „odvozené od socialistického společenského vlastnictví“. Protimluv nebyl v rámci ideologické dialektiky viděn jako protimluv. Osobnímu vlastnictví byla poskytována ochrana jako prostředku uspokojování osobních potřeb. Tím byla předurčena jeho kvantitativní omezenost, aby rozsah osobních potřeb nepřekročilo³⁰. Bylo

³⁰ § 130 OZ 40/1964 Sb.: „Věci nahromaděné v rozporu se zájmy společnosti nad míru osobní potřeby vlastníka, jeho rodiny a domácnosti nepoživají ochrany osobního vlastnictví.“

to tedy vlastnictví ryze spotřební. Dokonce čl. III zmiňoval v duchu komunistické doktríny možnost bezplatného rozdělování podle potřeb. Soukromé vlastnictví zmiňoval až § 489 a přiznával mu právní ochranu.

2.3.2 Věc v právním smyslu

Pojem věci v právním smyslu byl zúžen již v zákoníku č. 141/1950 Sb. na hmotné předměty a přírodní síly (§ 23).³¹ Návrat k pojetí obecného občanského zákoníku uskutečnil až zákoník č. 89/2012 Sb. (§ 489). Občanský zákoník z roku 1964 v tomto směru nic neměnil, vymezení dokonce explicitně neobsahoval a jenom v § 118 stanovil, že předmětem občanskoprávních vztahů jsou „věci a práva, pokud to povaha práva připouští“. Z formulace plyne, že práva jsou odlišná od věcí, mohou být ale rovněž předmětem právních vztahů. Spojovat zúžené pojetí věci s ideologií je zřejmý omyl. K. Eliáš píše, že to je „důsledek primitivního materialismu, v jehož duchu byl v roce 1964 občanský zákoník zpracován“³². Německý BGB obsahuje však i dnes ustanovení § 90, podle nějž „Sachen im Sinne des Gesetzes sind nur körperliche Gegenstände“ (Věci ve smyslu zákona jsou jenom tělesné předměty). Jednalo se tudíž nepochybně o příklon k německému³³ pojetí³⁴ a odklon od pojetí rakouského, jakkoli to autoři přirozeně nezmiňovali a důvodová zpráva o věcech v právním smyslu mlčí. Avšak i pohled do předválečné literatury ukazuje tendenci k zúžení pojmu věc v právním smyslu.³⁵ Dokonce i ve francouzském pojetí, kde široká definice věci v právním smyslu je obecně přijata, není předmět vlastnictví a věcných práv zcela vyjasněn a tíhne spíše k pouze materiálnímu pojetí.³⁶ V souvislosti s technologickou revolucí vytvá-

³¹ ELIÁŠ, K. Věc jako pojem soukromého práva. *Právní rozhledy*, 2007, roč. 15, č. 4; KNAIZL, Z. Věc v právním smyslu v kontextu historického vývoje a jeho současné reflexe v exekučním právu. *Komorní listy*, 30. 6. 2023.

³² Tamtéž.

³³ Toto zúžené pojetí věci v právním smyslu zřejmě souvisí s přirozenoprávní teorií 17. a 18. století. Srov. TERRÉ, F. Obligation, Présentation, *Archives phil. droit*, 2000, s. 14. [cit. 2025-08-02] dostupné na <http://www.philosophie-droit.asso.fr/APDpourweb/1815.pdf>.

³⁴ Srov. KABÁT, R. Virtuální vlastnictví – vlastnictví za časů ius downloadendi. *AUC Iuridica*, 2012, 4, s. 108: „Pojetí věci a vlastnictví je v německé civilistice natolik spojeno s hmotnými předměty, že virtuální vlastnictví představuje pro většinu německých teoretiků v podstatě protimluv“ [cit. 2025-08-02], dostupné na: https://karolinum.cz/data/clanek/666/Iuridica_4_2012_07_Kabat.pdf.

³⁵ RANDA, A. *Právo vlastnické dle rakouského práva v pořádku systematickém*. 6. vydání, Praha: Česká akademie věd pro vědy slovesnost a umění, 1922. Reprint původního vydání. Praha, ASPI, Wolters Kluwer, 2008, s. 1–2, citováno podle VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. a kol. *Vývoj soukromého práva na území českých zemí*, s. 336: „Vlastnictví jest bezprostředná a úplná čili nejsvrchovanější právní moc nad věcí hmotnou a nebo správněji řečeno: pojmová právní možnost přímého a neobmezeného nakládání věcí hmotnou“ [cit. 2025-08-02], dostupné na: <https://science.law.muni.cz/knihy/monografie/vojacek-soukrome-pravo-ceske1.pdf>.

³⁶ LARROUMET, CH. *Droit civil*, tome II, *Les biens, droits réels principaux*. 2. vyd., Paris: Économica, 1988, s. 8, kde autor uvažuje o nových předmětech, jakými jsou databáze, a kde poněkud rozpačitě uzavírá, že nepochybně nejde o věcná práva, ale také ne o práva osobní. Podrobnější studie VANUXEM, S. Les choses saisies par la propriété. De la chose-objet aux choses-milieus. *Revue interdisciplinaire d'études juridiques*, 2010, 1, s. 123 à 182; v této studii jde o koncepci věci jako prostředí. [cit. 2025-08-02] dostupné na: Les choses saisies par la propriété. De la chose-objet aux choses-milieus | Cairn.info; GINOSSAR, op. cit.; YAËLL E. *La propriété des créances: approche comparative*. Thèse, 2007, LGDJ Paris. Představa vlastnictví pohledávky nebyla doktrínou dobře přijímána a vedla i ve francouzské koncepci ke snaze omezit konstrukci vlastnického práva jenom na vztah k tělesným věcem. Posledně citovaná autorka již v úvodu své práce (s. 2) říká: „Contraire à l'orthodoxie doctrinale, elle est condamnée, non seulement parce que

řející nové nehmotné předměty právních vztahů problém předmětu vlastnictví znovu nabývá na aktuálnosti, postrádaje ovšem jakýkoli prvek ideologie. S komunistickou ideologií nemělo toto řešení evidentně žádnou (snad leda povrchně argumentační, nakolik odpovídá prostému dělnickému rozumu, že věc je hmotná) souvislost. Z § 979 dnes účinného zákoníku č. 89/2012 Sb. („Ustanovení této hlavy se použijí na věci hmotné i nehmotné, na práva však jen potud, připouští-li to jejich povaha a neplyne-li ze zákona něco jiného.“) můžeme vyčíst snahu zabránit nevhodným dopadům rozšíření pojmu věc v právním smyslu. Ohledně vlastnictví práv může odchylku od režimu hmotných věcí ospravedlnit vedle zvláštní úpravy i jejich povaha. Jiné nehmotné předměty však mohou přinést určité obtíže, přestože na druhé straně je výhodou, jestliže zákon alespoň nějak pamatuje na jejich právní režim, což bylo cílem posunu v úpravě v zákoníku z roku 2012. Rozšíření pojmu věc v právním smyslu se tak ukazuje jako řešení poněkud dvojsečné, mající výhody i nevýhody a jsoucí oprávněně předmětem doktrinárních diskusí i v současné době. Koncepci zákoníku z roku 1964 proto nelze v tomto kontextu plošně odsoudit a už vůbec ne je deklarovat jako výraz komunistické ideologie. Můžeme je spíše považovat (z dnešního pohledu) jako příspěvek do náročné diskuse.

2.3.3 *Socialistické organizace*

Občanský zákoník z roku 1950 upravoval v obecné části právnické osoby a v § 21³⁷ zakotvoval zvláštní ochranu socialistických právnických osob. Jenom tím otevřeně potvrzoval princip nerovnosti jako základ nového politického režimu. Přiznával právnickým osobám způsobilost mít práva a povinnosti, aniž výslovně upravoval jejich svéprávnost. V § 19 stanovil, že právní předpis nebo stanovy určí, kdo „jménem právnické osoby jedná“. Nemluvil tedy výslovně ani o zastoupení, interpretaci ponechával volné pole. Prostor pro vytváření právnických osob již v této kodifikaci byl významně omezen, mohly být zřízeny jenom zákonem nebo „orgány“, popř. přinejmenším bylo nutné přivolení orgánů. Z kontextu ovšem jasně vyplývalo, že možnost pro fyzické osoby zřídit právnickou osobu již byla zcela podvázána. „Socialistické právnické osoby“, byly novým pojmem. Měly v kodifikaci zakotvena četná privilegia oproti právnickým osobám obecně.

Občanský zákoník z roku 1964 učinil další krok v tomtéž směru, když socialistické právnické osoby nahradil „socialistickými organizacemi“. Co bylo jenom lehce naznačeno v kodexu z roku 1950, dostalo se na novou úroveň v zákoníku z roku 1964. Obsahově tu ovšem byla návaznost. Socialistické organizace byly upraveny jako otevřeně privilegované právnické osoby vybavené právní osobností, jež jim však byla přiznána jenom v rámci plnění jim uložených „společenských úkolů“; rozlišení státních, družstevních, společenských a jiných socialistických organizací odpovídalo rozlišení forem socialistického vlastnictví. Občanský a hospodářský zákoník byly sladěny, více pozornosti pojmu věnoval ovšem

la propriété des biens corporels est considérée comme la seule propriété authentique, mais également parce qu'elle ne s'intègre guère dans la distinction traditionnelle des droits réels et des droits personnels.“ („V rozporu s doktrinární ortodoxií je odsuzována nejen proto, že vlastnictví hmotných věcí je považováno za jediné autentické vlastnictví, ale také proto, že se obtížně začleňuje do tradičního rozlišení mezi věcnými právy a osobními právy.“) Autorka však také konstatuje, že zákonodárce stále více pojem vlastnictví pohledávky užívá. Poukazuje zejména na intelektuální vlastnictví, které ukázalo omezení plynoucí z pouze materiálního vlastnictví.

³⁷ § 21 zněl: „Právnickým osobám socialistickým, zejména dobrovolným organizacím vytvářeným lidem a národním nebo komunálním podnikům, přísluší zvláštní ochrana.“

zákoník hospodářský, jehož předmětem byly výlučně vztahy mezi socialistickými organizacemi. Občanský zákoník definoval socialistické organizace v § 18 jako organizace státní, družstevní, společenské a jiné, jejichž činnost „přispívá k rozvoji socialistických společenských vztahů“. Kritériem pro rozlišení na socialistické a nesocialistické organizace se stalo přispívání k rozvoji socialistických vztahů. Jejich postavení jako právnických osob bylo vyjádřeno v § 19 tak, že „vystupují v právních vztazích svým jménem a nesou majetkovou odpovědnost“. Formulace odlišná od předchozího zákoníku může (a nemusí) být chápána jako výraz rozšíření jejich způsobilosti i na svéprávnost. Formulace následujícího § 20 to však potvrzovala mimo jakoukoli pochybnost. Socialistické organizace byly sice privilegovanými subjekty, avšak zároveň byly spoutány ve vertikálním směru, byly to osoby – nástroje.

Termín právnická osoba byl používán jenom vzácně a zdrženlivě, přestože zcela nezmizel. Změna v pojetí právnických osob však zřejmě nebyla ideologicky podmíněna. Dokonce bychom mohli uvažovat o tom, že nesvéprávné právnické osoby by byly bývaly usnadnily kuratelu mocenských orgánů strany a státu. Lze proto předpokládat, že hlavní motivací bylo zjednodušení konstrukce a odstranění nezbytných protimluvů spojených s nesvéprávnými právnickými organizacemi (např. jejich zastupování orgánem, tedy rovněž útvarem bez právní subjektivity, který proto striktně řečeno zástupcem nemůže být). V souladu s posunem ke svéprávné právnické osobě se změnilo i pojetí orgánů, změnila se terminologie. Paradoxně tedy nové pojetí svéprávných právnických osob jejich osobnost prohlubovalo, přestože ztrátou autonomie jejich podřízením mocenským orgánům (specialita právní subjektivity) byla tato osobnost naopak zúžena. Důsledkem posunu bylo, že k projevování vůle těchto právnických osob měly sloužit orgány právnických osob. Záměr potvrzuje i terminologický posun od statutárního zástupce ke „statutárnímu orgánu“. V občanském zákoníku byl základem koncepce § 20, podle kterého „(1) Socialistická organizace jedná svými pracovníky a členy, kteří plní její úkoly“.

Kvalifikace organizace jakožto socialistické vyplývala přímo z občanského zákoníku (§ 18). Kvalifikačním znakem bylo, že její „činnost přispívá k rozvoji socialistických vztahů“ (rovněž § 14 HZ). Soukromé podnikání k rozvoji socialistických vztahů v chápání režimu nepřispívalo, jak to potvrzuje i skutková podstata trestného činu spekulace a nedovoleného podnikání v trestním zákoníku (§ 117 a 118 zákona č. 140/1961 Sb.). Limitovaný rozsah právní subjektivity socialistických organizací vyplýval ze zákoníku hospodářského (§ 18): „Socialistické organizace mohou nabývat práv a zavazovat se, jen pokud to není v rozporu s plněním jejich společenských úkolů.“ Tato konstrukce byla efektivním nástrojem ovládnutí socialistických organizací. Jakékoli jednání, které by podle názoru řídicích orgánů vybočovalo z rámce určeného prostoru, bylo nicotné, protože uskutečněné mimo rámec právní subjektivity. Bylo ovšem zřejmé, že samotné vymezení předmětu činnosti nestačilo k určení rozsahu oprávnění k hospodářské činnosti, a proto byl do hospodářského zákoníku zákonem č. 138/1970 Sb. vložen § 18a³⁸, podle nějž není překračováním

³⁸ Ustanovení § 18a původně znělo takto: „Socialistické organizace mohou vyvíjet hospodářskou činnost jen v rozsahu vymezeném předmětem činnosti stanoveným ve zřizovací listině, ve statutu nebo ve stanovách, anebo v jiném aktu, kterým jim byla určitá hospodářská činnost povolena; pro rozsah hospodářské činnosti rozpočtových organizací platí ustanovení § 60 odst. 1. Organizace nesmějí vymezený rozsah předmětu činnosti překračovat nebo jinak vyvíjet hospodářskou činnost neoprávněně. Pokud v právních předpisech není stanoveno něco jiného, není překračováním předmětu činnosti maloobchodní prodej výrobků, které organizace vyrábí, úprava nebo jiné zpracování prodávaných výrobků a poskytování prací nebo výkonů

předmětu činnosti zejména jakákoli činnost uskutečňovaná jenom příležitostně, ojediněle a krátkodobě. Toto ustanovení však nebylo chápáno jako upřesnění rozsahu právní subjektivity organizací, ale pouze jako upřesnění rozsahu oprávnění k hospodářské činnosti. Překročení proto neznamenal vybočení z mezí právní subjektivity, ale pouze z vymezení oprávnění k hospodářské činnosti. Takovéto upřesnění odpovídalo praktické potřebě fungování organizací, aniž ovšem cokoli měnilo na koncepci závislých a umělých právních subjektů, jakými socialistické organizace byly. Dokonce ani regulace aktů hospodářského řízení, jejímž cílem bylo organizace proti libovůli mocenských zásahů alespoň do jisté míry chránit, základní konstrukci nezměnilo³⁹. Socialistické organizace se tak v průběhu vývoje přibližovaly právníkům osobám, jak je známe v demokratickém právu, avšak pořád to byly útvary spíše veřejnoprávní a plně služební politickému režimu.

Pojem právnícké osoby byl tedy sice zachován jenom na okraji a skoro utajeně, z kodifikací vyplynula snaha nahradit je socialistickou (příp. nesocialistickou) organizací. Oba pojmy existovaly vedle sebe, právnícká osoba, nemilované dítě v socialistickém právu, byla širší, avšak s ohledem na potlačování právníckých osob, jež nebyly socialistickými, (jednalo se o nesocialistické organizace, jimiž byly např. církve), se značně přibližovaly. Praxe je leckdy chápala jako synonyma. Socialistické organizace byly vždy považovány za právnícké osoby, v závěrečné fázi vývoje byla přiznána omezená právní subjektivita dokonce i některým organizačním jednotkám státních organizací (koncernovým podnikům⁴⁰). Je obecně známo, že němčina rovněž používá oba termíny – právnícké osoby i organizace. Ani v tomto směru se tudíž nejedná, alespoň pokud jde o terminologii, o výraznou ideologizaci, spíše o záměrný a jistě ideologicky motivovaný odklon od starší (buržoazní) terminologie.⁴¹

2.3.4 Jednání právnícké osoby a její způsobilost

Protože právnícké osoby (organizace) měly podle zákoníku 40/1964 Sb. způsobilost k jednání⁴², jejich orgány již nebyly „statutárními zástupci“, ale statutárními „orgány“. Neby-

s prodejem souvisejících, doplňkový prodej výrobků souvisejících s poskytovanými pracemi nebo výkony a popřípadě též jiné dodávky, práce nebo výkony, pokud jsou prováděny jen příležitostně, ojediněle a krátkodobě.“

³⁹ Stalo se tak ovšem až zákonem č. 98/1988 Sb., který upravil opatření orgánů hospodářského řízení včetně jejich odpovědnosti za škody a rovněž hospodářské pokuty, jež mohly být ukládány za jednání, která dnes řadíme do soutěžního práva.

⁴⁰ Nařízení vlády č. 91/1974 Sb., o organizaci výrobních hospodářských jednotek a o jejich statutech, § 8.

⁴¹ Tak můžeme např. číst: „Eine juristische Person ist eine Organisation mit einer registrierten oder eingetragenen Rechtsform“ v přehledu nadepsaném „Organisationen und Organisationshierarchien – Übersicht“ [cit. 2025-08-02], dostupné na: <https://learn.microsoft.com/de-de/dynamics365/fin-ops-core/fin-ops/organization-administration/organizations-organizational-hierarchies>.

RAISER, Th. Der Begriff der juristischen Person. Eine Neubestimmung. *Archiv für die civilistische Praxis*, 1999, 199. Bd., H. 1/2 (1999), s. 104–144, jstorg.org; můžeme se tu např. dočíst na s. 123: „Es ist schon in diesem Stadium eine eigenständige, von den beteiligten Personen verschiedene und durch ihre Organe handlungsfähige Einheit, deren soziale Realität auch das Recht nicht negieren kann.“ (Už v této fázi se jedná o samostatnou entitu, odlišnou od zúčastněných osob a schopnou jednat prostřednictvím svých orgánů, jejíž sociální realitu nemůže popřít ani právo.) Podobně na s. 127: „die juristische Person stellt Handlungsfähigkeit durch ihre Organe“ (právnícká osoba získává způsobilost jednat prostřednictvím svých orgánů).

⁴² V sovětské doktríně byly právnícké osoby rovněž koncipovány jako způsobilé mít práva a povinnosti, nést samostatnou odpovědnost a rovněž byly způsobilé k právnímu jednání, které uskutečňovaly jejich orgány (srov., red. KRASAVČIKOV, O. A. *op. cit.*, s. 140).

ly chápány jako odlišné subjekty jednající za zastoupeného, ale jako organické součásti právnických osob, které projevovaly přímo jejich vůli.⁴³ Toto pojetí bylo dovedeno až ke konstrukci, že kdokoli příslušející k organizaci jednal oprávněně⁴⁴ jejím jménem, mohl ji zavazovat. Vyplývá to z dikce kodexu, který v § 20⁴⁵ nemluví o orgánech, ale o „pracovnících a členech“. Mířil tím na zaměstnance organizací nebo členy družstev a společenských organizací. I systematicky bylo jednání jménem socialistických organizací upraveno mimo hlavu o zastoupení (§ 22 an.). Na základě této úpravy byly rozlišovány statutární orgány a orgány jiné. Hospodářský zákoník v § 20 byl velmi jasný: „Socialistické organizace jednají svými (statutárními i jinými) orgány nebo prostřednictvím svých zástupců.“ „Jiné než statutární orgány“ byl bezbřehý pojem, který byl právě z toho důvodu v roce 1990 opuštěn.

Také pojem statutárního orgánu definoval hospodářský zákoník zřetelněji v § 21: „(1) Statutárním orgánem socialistické organizace je její pracovník nebo člen, který je podle tohoto zákona nebo podle příslušných organizačních předpisů (např. statutů, stanov, organizačních řádů) oprávněn jednat jménem organizace ve všech věcech. Je-li statutární orgán kolektivní, určují organizační předpisy, jakým způsobem jedná navenek.“ A rovněž vymezení jiných než statutárních orgánů dával explicitně právě hospodářský zákoník v druhém odstavci téhož ustanovení: „Jiní pracovníci nebo členové socialistické organizace jsou jako její orgány oprávněni činit jménem organizace právní úkony nutné ke splnění uložených pracovních úkolů v případech, kdy je to stanoveno v organizačních předpisech nebo je to v hospodářském styku obvyklé.“ Kvalifikačním znakem statutárního orgánu tedy byl rozsah jeho jednatelejšího oprávnění. Uznávalo se rovněž, že organizace má jenom jediný statutární orgán, jehož postavení zásadně vyplývá ze zákona nebo z organizačních předpisů.

Přesto v praktické mluvě ještě i do roku 1989 přežíval termín „statutární zástupce“ a někdy se dostával tento překonaný název i do zákonodárných textů. Používání názvu v této době však nevyjadřovalo stanovisko o fiktivnosti právnických osob, jak se mylně domnívá M. Kindl („... o statutárním zástupci, protože vycházely z toho, že takové osoby vůli právnické osoby netvoří, ale nahrazují“), bylo jenom deformující komunikační tradicí kořenící v minulosti.⁴⁶ Mluví si zpravidla vůbec neuvědomoval teoretické pozadí užitého termínu. A už vůbec nelze chápat pojem statutární orgán „za reliktní terminologii“, který by měl vztah k ideologii (M. Kindl tamtéž říká, že „tedy pojem statutárního orgánu reliktem totalitní terminologie opravdu je“).

Občanský zákoník z roku 1950 se vyhnul jasnému řešení této otázky. Přestože výslovně právnickým osobám přiznává jenom způsoblost mít práva a povinnosti (§ 18), v § 19 však

⁴³ Také v tomto případě nalézáme potvrzení koncepce v sovětské literatuře, přestože její kreativní rozvinutí v československé teorii jde dál. Tak v monografii BRATUS, S. N. a kol. *Subjekty občanského práva*. Moskva: Goziurizdat, 1984, s. 67.

⁴⁴ Oprávnění nevyplyvalo z plné moci, ale ze zařazení jednajícího do právnické osoby podle organizačního řádu a pracovní smlouvy, popř. jiných vnitřních předpisů organizace.

⁴⁵ § 20 OZ 1964 zněl: „(1) Socialistická organizace jedná svými pracovníky a členy, kteří plní její úkoly. (2) Právní úkony, které jménem organizace činí pracovníci a členové v mezích svých oprávnění, jsou právními úkony organizace. Překročí-li tyto osoby rozsah svého oprávnění, vznikají práva a povinnosti organizaci, jen pokud se právní úkon týká úkolů organizace a jen tehdy, jde-li o překročení, o němž druhý účastník nemohl vědět.“

⁴⁶ KINDL, M. K některým nepřiznaným inspiracím občanského zákoníku. In: *In memoriam Zdeněk Masopust*, 2022, s. 224 [cit. 2025-08-02], dostupné na: <https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/47333/2/e-verze-230-236.pdf>.

již mluví o určení toho, „kdo jménem právnické osoby jedná“. Termín zastoupení tu nena-
jdeme. I z dalších formulací lze posun v pojetí právnických osob již vyčíst. Tak § 70 mluví
o právnické osobě jako zmocniteli, § 154 odst. 2 jako o žalobci. Předpokladem obojího
ovšem je svéprávnost. Pojetí právnických osob, jak byly upraveny v občanském a hospo-
dářském zákoníku, se později plně ustálilo, takže můžeme např. číst: „Ve způsobilosti soci-
alistických podniků vystupovat vlastním jménem v právních vztazích jsou zahrnuty obě
stránky právní subjektivity, tj. jak způsobilost k právům..., tak způsobilost právním činům
(způsobilost práva a právní povinnosti zakládat, měnit nebo rušit vlastními právně rele-
vantními projevy).“⁴⁷ Z. Příbyl také na s. 74 cit. publikace říká, že konstrukce jednání práv-
nické osoby prostřednictvím orgánu jako zástupce bylo opuštěno již občanským zákoní-
kem z roku 1950 a nahrazeno koncepcí, podle níž jednání orgánu právnické osoby je přímo
jednáním této osoby.⁴⁸ I v tomto případě podsouvání ideologie jako důvodu změny může
být falešnou stopou,⁴⁹ přestože již asi nejsme schopni vystopovat, který vliv byl silnější,
zda to byl vliv germánského řešení nebo snaha neodchýlit se od sovětského pojetí. Je třeba
nahlédnout do německé doktríny, abychom pochopili, že původní inspirace (možná i sovět-
ské doktríny) byla právě zde. Je možné uvažovat i tak, že konstrukce svéprávné právnické
osoby vyhovuje kolektivistickému základu komunistické ideologie, a proto byla přijata
sovětskou právní teorií. To je však jenom spekulace, která není dostatečně podložena.

Z uvedeného je zřejmé, že posun kodifikací z roku 2012 by odklonem podepřeným pře-
hnaně politizovanou argumentací. Z hlediska věcného je zřejmé, že konstrukce právnické
osoby vybavené způsobilostí k právním jednáním stejně jako k jednáním protiprávním
odpovídá realitě existence těchto společenských útvarů a zbavuje nás nutnosti uchylovat
se ke složitým a neživotným konstrukcím zastoupení bez zmocnitele.

Nutno však vzít v úvahu i skutečnost, že popsanou konstrukci právnické osoby jako
entity vybavené speciální právní subjektivitou a rovněž způsobilostí k právním a protipráv-
ním jednáním zastávala i sovětská právní teorie a československé pojetí tak neopouštělo
věrnost svému vzoru.⁵⁰ I v této koncepci právnická osoba jednala prostřednictvím svých
orgánů.

2.3.5 Postavení fyzické osoby

V období komunistické totality nastal zásadní posun v postavení jednotlivce. Jeho svoboda
byla zásadně omezena nejenom ve sféře politiky, ale i každodenního života, byla omezena
volba jeho povolání i kreativita obecně. Právně byl občan zatlačen do postavení spotřebite-
le nebo zaměstnance (postavení zaměstnance řešil zákoník práce); tato koncepce se přímo
odrazila v kodifikacích včetně občanského zákoníku. Hospodářský kodex v souladu s tím

⁴⁷ PŘIBYL, *op. cit.*, s. 25.

⁴⁸ Srov. rovněž VANĚK, S. a kol. *Československé hospodářské právo*. Praha: Panorama, 1979, s. 101.

⁴⁹ Např. komentář ke švýcarskému občanskému zákoníku HUMBEL, C. *Onlinekommentar: „Die Handlungs-
fähigkeit konkretisiert die Rechtsfähigkeit der juristischen Person mit Blick auf ihre Fähigkeit, Rechte zu
erwerben und Pflichten zu begründen (Rechtsgestaltung).“* (Způsobilost k právním úkonům konkretizuje
právní způsobilost právnické osoby s ohledem na její schopnost nabývat práva a zakládat povinnosti /
právní forma.)

Čl. 55 odst. 1 ZGB zní: „Die Organe sind berufen, dem Willen der juristischen Person Ausdruck zu
geben.“ (Orgány jsou oprávněny vyjadřovat vůli právnické osoby). [cit. 2025-08-02] dostupné na: <https://onlinekommentar.ch/de/kommentare/zgb54-55>.

⁵⁰ KRASAVČIKOV, *op. cit.*, s. 130, 138, 140, 141, 142.

vůbec na fyzické osoby nesměřoval. Tento ideologický základ se projevil v úpravě osobního vlastnictví a osobního užívání jako účelově vymezených forem limitovaných osobními potřebami, vedle nichž přežívající soukromé vlastnictví bylo jenom trpěno a odsouzeno k odumírání. Právní postavení fyzické osoby tak můžeme rekonstruovat jenom pohledem do celého systému všech kodifikací té doby včetně např. zákona o rodině. Občan – podnikatel byl zcela likvidován, neexistoval. Spekulace byla vymezena jako skutková podstata trestného činu. Méně závažné jednání mohlo být kvalifikováno jako provinění.⁵¹ Tady o ideologické objednávce nebudeme pochybovat. Určení fyzické osoby do několika předem daných rolí vylučující jakoukoli účast na svobodném podnikání charakterizuje velmi plasticky povahu totalitního režimu.

2.3.6 *Obligace*

Na úseku obligací se nová koncepce odrazila velmi výrazně. Na první pohled se zdá, že obecná část obligačního práva zcela chybí, samotný termín obligace se neobjevuje v zákonné terminologii. Z hlediska systému může kodex působit až překvapivě, když vidíme, že zcela chybí obecná část obligačního práva (je skryta v obecné části, § 43–51), aby najednou ve čtvrté části skočil do úpravy zvláštních obligačních vztahů nazvaných „služby“. Jsou to ustanovení výlučně o vztazích mezi socialistickými organizacemi a občany odpovídající přibližně dnešní koncepci spotřebitelského práva. Čtvrtá část je zařazena za část o vlastnictví a osobním užívání. Obecné obligační právo bylo vytlačeno na okraj, přesto nezmizelo a bylo schováno do obecné části, zejména hlav čtvrté až osmé. Na tomto místě byla umístěna i redukovaná úprava zajištění, změn a zániku povinností (pod rubrikou „Zajištění práv a povinností“, „Změna práv a povinností“, „Zánik práv a povinností“). Tento systematický přesun nemusí být zcela prost myšlenkového základu. Je totiž zřejmé, že autoři osnovy volili toto uspořádání s vědomím, že právní jednání, smlouvy, zajištění jsou instituce přesahující svým dosahem rámec obligací. Terminologie dlužník, věřitel, pohledávky ovšem na obligační právo zřetelně ukazují.

Za zmínku stojí i skutečnost, že již učebnice občanského práva z roku 1965 v prvním svazku (obecná část) podává podrobný výklad o obligacích (s. 302 an.) bez ohledu na totální zákonodárnou redukci těchto otázek.⁵² To je zřetelnou ukázkou změny atmosféry v polovině šedesátých let, přestože v té době občanský zákoník byl teprve velmi krátkou dobu v účinnosti.

Zachycením výlučnosti v určení subjektů (výlučně socialistická organizace vůči občanovi) nezmizela smluvní podstata vztahů a ani změnou terminologie nepřestaly být závazky obligacemi. Zvláštní část obligačního práva spočívala jednak v úpravě služeb, jednak ve zmíněné sběrné osmé části. Tyto posuny byly tedy jenom optické a ovlivněné

⁵¹ V § 36 zákona č. 60/1961 Sb. bylo stanoveno: „Provinění proti zájmům socialistického hospodářství se dopustí, kdo v menším rozsahu:

a) neoprávněně provozuje soukromou výrobní nebo jinou výdělečnou činnost za tím účelem, aby získával trvalejší zdroj příjmů, ...“

Oproti předchozímu trestnímu zákonu správnímu č. 88/1950 Sb. však již šlo o veliký pokrok a uvolnění. Tak např. § 48 tohoto zákona stanovil: „Kdo na území Československé republiky neoprávněně zřídí soukromou organizaci výdělečnou nebo kdo k takové organizaci přistoupí, bude potrestán pokutou do 250 000 Kčs nebo odnětím svobody až na šest měsíců.“

⁵² KNAPP, V. – PLANK, K. *Učebnice československého občanského práva. I. Obecná část*. Praha: Orbis, 1965.

ideologickým tlakem, znamenaly obrovskou redukci úpravy, nikoli však skutečný zánik obligačního práva. Právě na těchto změnách lze dokumentovat správnost systémových teorií právního systému a jeho autopoietickou povahu, která z jeho relativní uzavřenosti vyvozuje schopnost autokorekce a udržení struktury a organizace.

2.3.7 Odpovědnost za vady

Občanský zákoník z roku 1950 upravoval pod vlivem obecného občanského zákoníku (1811) odpovědnost za vady tradičním způsobem (§ 225 an.) a stejně tak záruku (§ 229). To znamená, že odpovědnost za vady dopadala na vlastnosti předmětu plnění, které má v okamžiku splnění, zatímco záruka, kterou mohl zavázaný převzít smluvně, se týkala vlastností předmětu plnění v záruční době. Rozdíl tedy spočíval v časovém rozsahu odpovědnosti. Kodifikace z roku 1964 uskutečnila i v tomto oboru převrat, odpovědnost za vady⁵³ a záruku nahradila novým řešením, které obojí spojovalo, prakticky likvidovalo prostor pro smluvní volnost a bylo nazváno „zákonná záruka“. Dispozitivní úprava byla nahrazena jednoznačnou úpravou kogentní. Jádrem nové koncepce se stal § 247 odst. 2: „Nejde-li o věci, které se rychle kazí, nebo o věci použité, odpovídá organizace i za vady, které se vyskytnou po převzetí věci v záruční době (záruka).“ To ovšem byla úprava týkající se prodeje v obchodě. Obecná úprava odpovědnosti za vady poskytnutí služeb (§ 233 an.) otázku neřešila a byla zaměřena jenom na práva z odpovědnosti.⁵⁴ Dnes je obtížné dopátrat se skutečných důvodů zavedení zákonné záruky. Novému duchu mohla vyhovovat absence smluvní volnosti a ochranná funkce ve prospěch spotřebitele. Podstatou konstrukce bylo kogentní a ze zákona plynoucí rozšíření časového rozsahu odpovědnosti, kdy dodavatel neodpovídal jenom za vlastnosti, které má předmět plnění v okamžiku splnění⁵⁵, ale i za vady, které se vyskytnou v záruční době. Hloubka, s jakou se změna v následujících desetiletích vžila, velmi ztížila návrat k rozlišení zákonné odpovědnosti za vady (jenom vlastnosti předmětu v okamžiku splnění) a (smluvní) zárukou jako rozšířením odpovědnosti. Vzhledem k tomu, že unijní úprava a právo států západní Evropy konstrukci zákonné záruky nezná, vznikala četná nedorozumění při harmonizaci s evropskými směrnici, jež odstranila až novelizace zákoníku č. 89/2012 Sb. Do dnešních dnů se můžeme setkávat s nejasnostmi plynoucími právě z neobyčejné vžitosti zákonné záruky. Cestou unijního práva se tak podařil návrat po této významné pojmové oklice.

Socialistický zákonodárce v OZ 40/1964 Sb. konstruoval odpovědnost za vlastnosti, jaké má předmět plnění po celou záruční dobu a tento časový rozsah vznikl přímo ze zákona. Pozitivní efekt nové konstrukce pro spotřebitele je pochybný, o čemž svědčí i skutečnost, že unijní směrnice chráníci spotřebitele se k podobnému řešení neuchýlily⁵⁶

⁵³ V OZ byla odpovědnost za vady upravena jako tzv. správa zejména v § 922 an. Srov. např. TICHÝ, L. Odpovědnost za vady a náhrada škody v soukromém právu. *AUC Iuridica*, 2015, 3, s. 113 an.

⁵⁴ Podrobně je problematika odpovědnosti za vady analyzována v monografii ŠVESTKA, J. *Odpovědnost za vady podle čs. socialistického práva*, UK, 1976. Autor tu konstatuje, že občanský zákoník č. 40/1964 Sb. neobsahuje obecnou úpravu odpovědnosti za vady (s. 37). Mezi obecnými předpoklady vzniku odpovědnosti za vady podle občanského zákoníku J. Švestka uvádí „výskyt resp. projevení se vady v určitém časovém období“ (s. 105). Mluví o záruční odpovědnosti.

⁵⁵ V § 2161 odst. 5 dnes účinného zákoníku je upravena domněnka vadnosti věci v okamžiku splnění; srov. FLÍDR, J. Domněnka vadnosti věci u prodeje zboží spotřebiteli, [cit. 2025-08-02] dostupné na <https://www.aspi.cz/products/law/Text/7/316985/1/2>.

⁵⁶ Nyní čl. 10 odst. 1 směrnice č. 2019/771.

a vycházely z klasické konstrukce odpovědnosti. Samotný konkurenční boj by měl vést ke snaze nabízet spotřebitelům rozšíření odpovědnosti. Koneckonců se to v praxi děje, efekt poněkud oslabuje, když záruka je nabízena za úplat. Snaha o harmonizaci s unijním právem tak dost dlouhou dobu narážela na neporozumění. Paragraf 2165 odst. 1 OZ 89/2012 Sb. nejprve stanovil: „Kupující je oprávněn uplatnit právo z vady, která se vyskytne u spotřebního zboží v době dvaceti čtyř měsíců od převzetí.“ Teprve novelizací zákonem č. 374/2022 Sb. byl konečně stav narovnan, když bylo citované ustanovení nově formulováno: „Kupující může vytknout vadu, která se na věci projeví v době dvou let od převzetí.“⁵⁷

2.3.8 Prekluze a promlčení

Přestože zákoník z roku 1964 zachoval promlčení, přece značně posílil prekluzi. Hospodářský zákoník promlčení zcela opustil a omezil se jenom na prekluzi. Vysvětlení posunu je vcelku nabílední, protože prekluze vylučuje smluvní volnost a velmi brzy a jasně určuje stav práv a povinností. Dodejme, že prekluzivní lhůty jsou velmi krátké. Skutečnost, že je pro věřitele (spotřebitele) velmi nevýhodná a snižuje zásadně míru jeho ochrany, protože ten ztrácí své právo bez jakékoli možnosti tomu zabránit, nebyla pro normotvůrce významná. V kontrastu k zákonné záruce vidíme, že kritérium ochrany spotřebitele nebylo tak silné, jak by mohl ukazovat izolovaný pohled na zákonnou záruku. Vady bylo nutno reklamovat a reklamační lhůty byly vždy prekluzivní (§ 236, § 254 OZ). Zákoník sice upravil i promlčení (§ 100, § 102), avšak promlčecí lhůty radikálně zkrátil. S ideologickým hodnocením tohoto zkrácení je třeba být velmi opatrný, protože v současné době můžeme sledovat na západ od našich hranic velmi výrazný trend rovněž lhůty zkracující. Přestože termín prekluze v kodexu nefiguruje, je upravena v § 99 („K zániku práva proto, že nebylo ve stanovené době uplatněno, dochází jen v případech v zákoně uvedených. K zániku soud přihlídně, i když to dlužník nenamítne.“) a důvodová zpráva podává vysvětlení: „Prekluzi upravuje totiž osnova ve všech těch případech, kdy je třeba, aby byly právní poměry vypořádány pokud možno v krátké době, zejména tehdy, když by zjišťování skutkového stavu po delší době bylo spojeno s obtížemi...“ Úprava prekluze tedy může sloužit jako svědectví, že zájem ochrany spotřebitele nebyl prvotní motivací zákonodárce.

3. Po zlomu v roce 1989

V roce 1989 se společnost ocitla v situaci, kdy byl totalitní politický režim odstraněn a vše se vracelo k opuštěné cestě demokratického uspořádání. Právní systém nemohl nereflektovat tuto změnu. Musel uvolnit bariéry, které kodifikace z roku 1963–5 petrifikovaly. V tu chvíli se objevila překážka absence kvalifikovaných právníků, kteří by ovládali právo nedeformované totalitou. Nabízela se cesta recepce německého nebo rakouského zákoníku. Rezolutní odmítnutí této cesty ve prospěch dlouhého hledání a tápání je možno stěží vysvětlit jinak než osobními důvody těch, kdo mohli činit rozhodnutí a kdo dali přednost úzkým osobním zájmům před zájmem veřejným. Občanský zákoník č. 40/1964 Sb. tak zůstal v účinnosti a navzdory početným změnám si zachoval svoji identitu. Ani velká novelizace občanského zákoníku z roku 1991 (č. 509/1991 Sb.) a nahrazení hospodářského

⁵⁷ Srov. rovněž § 2099, 2100, 2113, 2161, 2165 odst. 1, 2174 a nyní účinného OZ č. 89/2012 Sb.

zákoníku obchodním zákoníkem (hospodářský zákoník byl dočasně a narychlo upraven zákonem č. 103/1990 Sb. a v roce 1991 nahrazen obchodním zákoníkem č. 513/1991 Sb.) nebyly ušetřeny vlivu osobních sporů. Efektem tohoto vlivu byl stále dosti stručný občanský zákoník a nadměrně rozsáhlá a podrobná úprava smluvních vztahů v zákoníku obchodním. Poměr mezi oběma kodexy nebyl plně narovnan, přestože subsidiarita občanského zákoníku byla zavedena. Konstrukce předmětu zákoníku obchodního však byla neobvyklá a poznamenaná minulostí, obdobně např. vklady nebo pojištění byly upraveny občanským zákoníkem bez ohledu na jejich obchodní povahu. V tom je zřetelné přezívání koncepce determinované podle povahy subjektu. V důsledku těchto i dalších okolností jsme na novou kodifikaci museli čekat až do roku 2012. Postupný návrat k právnímu systému odpovídajícímu demokratickému uspořádání společnosti, přestože cestou sjednocené kodifikace se zdařil i za pomoci harmonizace s právem EU. Některé prvky ze zákoníku z roku 1964 se objevily znovu v poněkud odlišné podobě. Zejména mám na mysli rozvinuté spotřebitelské právo, které narostlo do rozměrů, kde absence jeho zvláštní kodifikace zatěžuje právní řád a může připínat původní koncepci zákoníku z roku 1964.

V myslích právníků však ze zákoníku č. 40/1964 Sb. zůstalo až do dnešních dnů mnohem více, než bychom si na první pohled mohli myslet. Základní problém dnes je ten, že výměnou generací se ztratila schopnost rozlišit prvky pocházející z totalitní minulosti od prvků nových a obnovených. Zdá se, že zejména sféra veřejného práva má sklon ke konzervování těchto elementů (hospodaření s národním majetkem). Problém se ovšem postupem času zmírňuje, protože právo včetně jeho interpretace podléhá silnému vlivu práva unijního, doktríny západních a zejména sousedních států i jejich judikatury. Mnozí právníci studují nebo pracují v jiných zemích a celková otevřenost ekonomiky, to vše působí k postupnému odplavování zbytků socialistických konceptů. Nezanedbatelný je vliv judikatury Ústavního soudu.

4. Závěr

Charakteristika občanské kodifikace z roku 1964 je poměrně snadno seznatelná z dostupných pramenů. Méně zřejmé však je, jakým způsobem v praxi působila, jak na ni reagoval právní systém, jaké důsledky měla po roce 1989 a jak jsme se od ní v roce 2012 odpoutávali. Režim komunistické diktatury 1948–1989 byl sociálním experimentem velkého rozsahu spojený s přestavěním právního systému do služební role chránící a podporující novou totalitu a její ekonomickou politiku. Na toto přebudování práva můžeme aplikovat teorii autopoietických systémů, abychom mohli prozkoumat jak relativní uzavřenost právního systému, tak rozsah a způsob jeho interakce s mimoprávním prostředím.

Není pochyb o tom, že posun k této kodifikaci byl výsledkem mimoprávních politických tlaků. Právní systém tyto tlaky vstřebal a refletoval v novém uspořádání vnitřní struktury a organizace. Skutečná podoba fungování práva v této době sice sledovala kodifikace, ale lišila se od předchozí historické etapy možná méně, než bychom očekávali.

Jestliže můžeme konstatovat, že soudy aplikovaly kodifikaci podle jejího textu, pak praktické fungování jí bylo poněkud vzdálenější, protože mimořádně narostla šedá ekonomika s hustou sítí neformálních smluvních vztahů. Hranice práva a nepráva se výrazně posunula, značná část ekonomiky se přesunula mimo právo, naopak politické intervence do vlastnických i jiných vztahů porušující lidská práva se dostaly do sféry práva. Usku- tečňované operace mohly být často kvalifikovány jako neplatná právní jednání, přesto se

však uskutečňovaly v masovém měřítku. Samostatnou kapitolou ovšem byly vztahy mezi socialistickými organizacemi, které však nejsou předmětem tohoto příspěvku⁵⁸. Kodifikace z roku 1964 sehrála důležitou úlohu v zapominání demokratického práva, které u nás působilo v předválečném období. Přes snahu učitelů právnických fakult vedla redukce zákonodárné úpravy k redukci a zjednodušení znalostí praktických právníků, a tím i jejich právní práce. To se projevilo velmi zřetelně po roce 1989.

Zajímavý fenomén zjišťujeme zejména od šedesátých let v oblasti právnického vzdělávání. Výuka nových právníků v této době zahrnovala nejenom vlastní občanský zákoník, ale zaměřila se zejména i na zákoník mezinárodního obchodu (č. 101/1963 Sb.) v rozsahu zcela nepřiměřeném jeho praktickému významu. Kromě prvků kodifikace, jež byly výše zmíněny a které naznačují, že autoři osnovy úspěšně dostávali do textu i některé pokrokové koncepty ze Západu (pojetí věci, právnické osoby a jejích orgánů, krátké promlčecí lhůty), také koncepty výuky občanského práva na pražské právnické fakultě rozvíjela klasickou civilistiku pomocí prakticky takřka neaplikovaného kodexu. Jak tento jev obecněji hodnotit? Naše historiografie bude muset vedle disentu mapovat i tichý odpor mlčící většiny národa a zejména jejích intelektuálních špiček. Byly to společenské vrstvy, které se sice přímo proti režimu neobracely, ale podkopávaly ho zevnitř zejména tam, kam oko nevzdělaného totalitního hlídače nedohlédlo. Této části společnosti jsme mohli vděčit za to, že právnickou fakultu opouštěly generace nových právníků, jejichž znalosti překračovaly schematický, tendenční a redukováný text kodifikace z roku 1964.

Současné poznatky o konformním chování umožňují lépe porozumět těmto jevům.⁵⁹ Pостоje tvůrců osnovy i učitelů právnických fakult nejspíše a alespoň z části spadají do sociologické kategorie „konformita se snahou vyhovět“: „Vnitřně pocítují, že se stanoviskem skupiny nesouhlasí, ale přesto jej navenek podporují. Tento typ konformity vede ke změně chování jen na veřejnosti, zatímco postoje v soukromí zůstávají v zásadě neovlivněné.“⁶⁰

Dalším prvkem, jež nutno v obecném hodnocení zmínit, je jazyková a formulační úroveň textu. Ta je mimořádně vysoká a svědčí o odborné i všeobecné kvalifikaci jeho autorů. Omezený rozsah usnadňoval i pravidelnou jazykovou kontrolu, která v té době k legislativnímu procesu patřila. Redukce textu a snaha o přerušení kontinuity měla dokonce své kladné stránky: nezatíženost minulostí při hledání terminologie, pojmů, vyjadřování. Otvírala cestu kreativě. To neplatilo jenom pro občanský zákoník, ale zejména také pro hospodářský kodex.

Na druhé straně je nutno vidět i to, že bdělé oko režimu nepolevilo až do konce 80. let a nepřipustilo hlubší rozvíjení myšlenek, které by překročily rámec omezeného textu z roku 1964. To dokládají velmi omezené novelizace, které nejsou žádným zásadním průlomem do konceptu kodexu.

⁵⁸ PELIKÁNOVÁ, I. Právní úprava ekonomických vztahů v období 1948–1989, její povaha a důsledky. In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.). *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*. Praha: Karolinum, 2004, s. 428–456.

⁵⁹ MIŠOVIČ, *op. cit.*, s. 91–107.

⁶⁰ Tamtéž, s. 94.